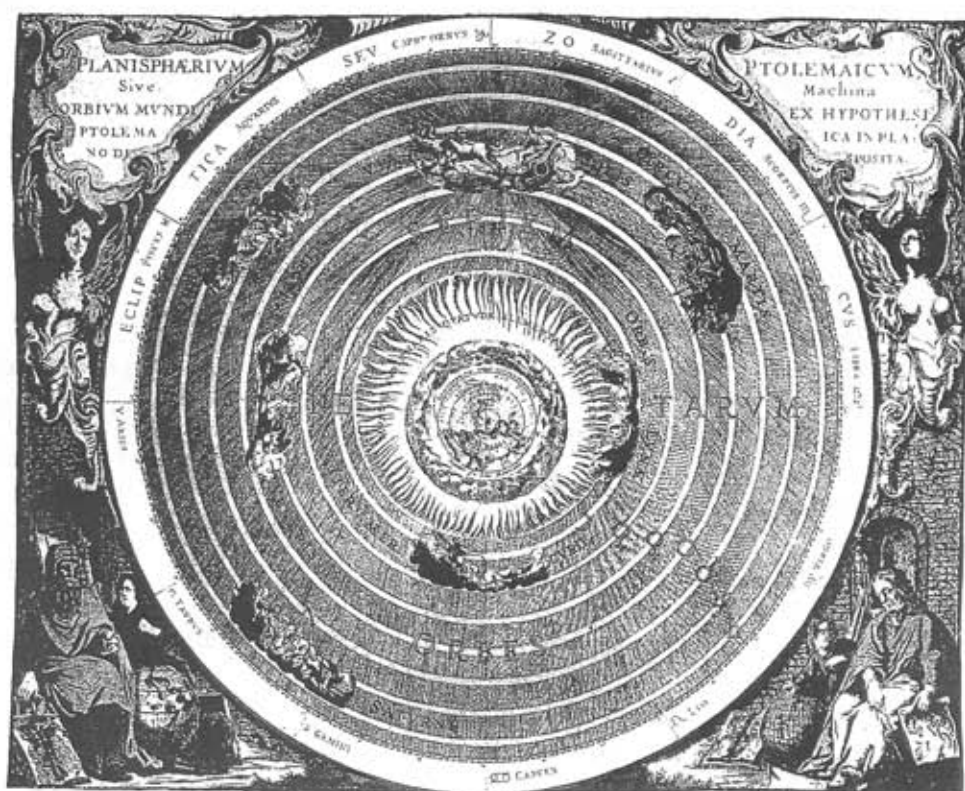

Centre d'estudis **colombins**

ÒMNIUM CULTURAL

Montcada 20 pral. (Palau Dalmases) - 08003 BARCELONA
Tel. 93 319 80 50 - Fax: 93 310 69 00

31

Butlletí del Centre d'Estudis Colombins
ANY XII / Núm. 31 / setembre 2003 / Preu: 2 euros

Sumari

Editorial

Vida del Centre

Tribuna

- Conferència dictada per *Salvador Sampera i Miquel* el dia 8 de novembre de 1892 a l'Ateneu Barcelonès.

Articles

- Comentari a l'article publicat al Butlletí número 29 per Francesc Albardaner
Per *Caius Parellada i Cardellach*
- Colom, el Navegant
Per *Ismael Martínez*
- L'origen català de la indústria sucrera americana
Per *Carles Camp*
- Bariay, a la costa nord de Cuba on desembarcà Colom el 28 d'octubre de 1492
Per *Ernest Vallhonrat*
- Breus reflexions sobre la Primera Carta de Colom a Lluís Santàngel anunciant-li el descobriment d'un nou Món.
Per *Manuel Bestratén i Sabat*

Bibliografia

Editorial

Caius Parellada

El traspàs del nostre amic, l'advocat, poeta i historiador deixa el nostre Centre orfe d'un dels seus pilars més valuosos.

Caius Parellada ha estat un ciutadà per damunt de tot, una d'aquelles persones que tenen com a meta desplegar la seva ànima a favor de la justícia, de l'amor patri, basats en l'estudi i la feina ben feta de cada dia.

La seva activitat en el món de l'advocacia ha deixat una estela de dignitat entre els professionals una dignitat que ha il·luminat els camins del dret català amb honestat i valentia.

Ell que va saber obrir el seu esperit inquiet i d'una seriositat científica poc freqüent, va saber trobar nous i meravellosos camins en el terreny de la història. El seu treball sobre la vera naturalesa de Cristòfol Colom constitueix una de les aportacions més serioses i més fonamentades sobre el tema al llarg dels darrers cinquanta anys.

Les seves virtuts cíviques s'han traslluït en el treball de recerca. Mai en la seva obra hom no troba hipòtesis que prenguin el caràcter de tesi. Obert als nous camins de la historiografia catalano-colombina, amb un to de passió, la seva noble figura, no s'ha estat d'escoltar i atendre les noves teories presentades pels més joves investigadors del nostre Centre.

NOTA

El contingut dels articles és responsabilitat dels autors i no ha de coincidir necessàriament amb els principis que regeixen l'Associació.

S'autoritza la reproducció, parcial o total, dels articles publicats en aquest butlletí, sempre que s'hi faci constar la procedència. Agraïm que se'n fes arribar un exemplar de les publicacions on els nostres treballs hagin estat reproduïts o esmentats o fins i tot una fotocòpia que identifiqui la publicació i la data d'edició.

Una lliçó que va practicar amb l'exemple. Avalador quan ha calgut i crític seriós quan la circumstància ho ha demanat.

Des del primer dia, i reculem a l'any 1989, Caius Parellada, ha format part en qualitat de fundador, i com a membre actiu de la Junta del Centre d'Estudis Colombins. Sempre amb noves aportacions, amb mesura i convicció.

Ara que ja no és entre nosaltres ens resta la seva obra, recollida en diversos llibres i en el mateix Butlletí del Centre. Sobretot, però, el seu exemple de fidelitat i de feina continuada, tenaç.

Que la terra li sigui lleu, o com ell s'estimaria més que al cel sia.

És voluntat de la Junta directiva, dedicar un número sencer del nostre Butlletí a la seva memòria, així és a la seva personalitat com a historiador i fidel servidor del seu poble.

A la seva esposa i família ens cal fer-los avinent el nostre reconeixement per l'estimació i el suport que li han ofert al llarg de la seva vida i també el nostre condol per aquesta pèrdua irreparable compartida.

Vida del Centre

Tertúlies

El passat dia 10 d'abril, el Sr. Jordi Bilbeny, ens va oferir la conferència intitolada *Cristòfol Colom i el regne català de Sicília*. Com sempre, la presència de Jordi Bilbeny va despertar una gran expectació entre els membres del Centre. Bilbeny va aportar una nova via d'investigació entre el Descobridor i el regne català de Sicília.

El dia 15 de maig, el Sr. Jaume Riera i Sans, secretari de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, ens va parlar sobre *Els jueus medievals i la llengua catalana*.

Documental

L'apropiació del descobriment d'Amèrica: una conspiració d'Estat?

Basat en la recerca que els últims anys ha emprès l'historiador i filòleg Jordi Bilbeny, s'ha estrenat el documental -d'una hora i quinze minuts de durada- *L'apropiació del descobriment d'Amèrica: una conspiració d'Estat?*

A més de Girona, ciutat que va viure l'estrena, s'ha projectat, també, a l'auditori de l'FNAC de l'illa Diagonal, de Barcelona. Tots aquells que tinguin interès a veure'l ho podran fer encara als cinemes Verdi, de la ciutat de Barcelona.

Compta amb la participació de l'actriu Carme Sansa i està dirigit pel realitzador David Grau. Va ser rodat l'estiu passat a Pals, Palos de Moguer i Barcelona (catedral, Biblioteca Arús, Museu Marítim i carrer dels Banys Vells).

Conferència dictada per Salvador Sampera i Miquel el 8 de novembre de 1892 a l'Ateneu Barcelonès.

A: *Estado de la cultura española y particularmente catalana en el siglo XV. CONFERENCIAS leídas en el Ateneo Barcelonés con ocasión del Centenario del Descubrimiento de América. Capítol V.* Impremta de Henrich y Compañía. Barcelona, 1893.

Cuando tanto se ha fantaseado sobre la razón y motivo que trajo á Barcelona á los Reyes Católicos á últimos de 1492, ya suponiendo unos que vinieron para poner en orden los asuntos del Rosellón, otros para apaciguar á los remensas y concordarlos con sus señores, otros **porque así lo dispuso la Providencia para que recibieran en Barcelona á Colón**, bien podemos decir nosotros que los Reyes vinieron para completar ó redondear la conquista del país, esto es, para realizar el pensamiento político de la reina Isabel, la conquista, tras la conquista de Granada, de Aragón, ó sea de sus libertades.

Nuestra suposición tiene como fundamento no el dicho de Isabel "de que era preciso conquistar Aragón de nuevo"¹, sino todo cuanto hemos dicho hasta aquí en demostración de cómo iba poco á poco realizándose el plan político de Fernando formulado por su Cronista, el de abatir la gran Señoría de Barcelona, y si en este plan andaban de acuerdo entrambos esposos por distintos motivos, quiere la verdad que no se atribuyan á Isabel propósitos que ya tenía Fernando.

¹ GUICIARDINI. *Relazione delle cose di Spagna*, traducidas por D.A.M. Fabie. Madrid, 1879.

"Dª Isabel harta de tantos privilegios y libertades acostumbraba decir: Aragón no es nuestro, menester es que vayamos á conquistarlo de nuevo", pág. 217.

Venían, pues, los reyes á Barcelona, con el propósito firme de abatir la soberanía de la ciudad, aun cuando no fuera éste el solo motivo que aquí los trajera, y venían cuando ya con las confiscaciones, la guerra social y la Inquisición habían postrado á la ciudad imposibilitando toda resistencia. Digan los hechos si no acertamos.

Cuando Alfonso V introdujo en la Concelleria y en el Concejo de Ciento el elemento popular, dijo Safont, el escribano de la Diputación, en el *Dietario* de la misma al consignar los nombres de los elegidos: "*Aquets foren los primers artistes e menestrels qui may foren los primers Consellers de Barchinona...*", "*que tant se valria metrey bocs com homens de vil condicio*"², y Carbonell, el archivero de la Corona de Aragón, contemporáneo, escribió en sus *Crónicas*: *En 1453 per nostres peccats lo dit Rey Alfonso de entendre y treballar discretament de suprimir e abaxar la molta senyoria e llibertat que tenien los ciutadans honrats de aquesta ciutat*³.

No puede cabernos, pues, duda alguna sobre el carácter de la revolución municipal de 1453; pero por si pudieramos creer equivocados los testimonios de Safont y Carbonell, aquí van otros que no pueden mentir, las cifras, que nos darán á conocer la mudanza ocurrida en nuestro Concejo de Ciento con el triunfo de la busca.

CONCEJO DE CIENTO

	Año 1453	1454
Ciudadanos	43	22
Mercaderes	31	50
Artistas	23	26
Menestrales	47	79

Y téngase presente, para apreciar bien estas cifras, que componían en 1453 la plebe barcelonesa las tres últimas clases.

² ARCHIVO DE LA CORONA DE ARAGÓN. *Dietario de la Diputación*.

³ CARBONELL, *Chroniques d'Espagne*, fol. 11 v.

Los cinco concellers son todos desde su origen el año 1452 ciudadanos, es decir, gente viviendo de sus rentas; pero á contar de 1453, las dos primeras concellerías son sólo de los ciudadanos, quedando las tres siguientes para la plebe. Es decir, la plebe tiene mayoría en la Concellería y mayoría en el Concejo de Ciento. Este estado de cosas encontró en pie Fernando II, salvo haberse reducido por el rey Juan, si no estamos trascordados, el número de miembros del Concejo de Ciento á 144.

La primera vez que pone mano Fernando en el Concejo de Ciento y en la Concellería había de ser, como ya hemos deducido de la marcha de su política, en favor del partido democrático; he aquí comprobada la oposición que á su venida hubo de hacer el partido conservador.

La pragmática, ó lo que sea, es de 6 de Noviembre del año 1481, cuando las Cortes todavía no han inaugurado sus sesiones.

Dice en ella que á petición del Concejo de Ciento y Concelleres disponía que en lo sucesivo se formaran temas para los doce electores para cada concellería y que se votase la tema, quedando elegido el que tuviera más votos. Disponiendo para la elección de Clavario y Taulers —administradores del Banco— que para elegir el Clavario, se sacaran por suerte doce electores del Concejo de Ciento, tres por cada estamento, que éstos hicieran una tema, y de ésta se eligiera por suerte del Clavario. Respecto á los administradores del Banco ó Taulers, disponía que los doce hicieran dos temas, una de ciudadanos y otra de mercaderes, y que de cada una se sacase á la suerte á los dos taulers⁴.

He aquí el antecedente del sistema de insaculación concejil no introducido en nuestro Concejo de Ciento hasta 1498, cuando la reacción triunfante se apodera ya para siempre del Concejo y de las Concellerías, que siempre el pueblo con sus celos y envidiosas desconfianzas abre el camino al absolutismo.

⁴ ARCHIVO DE LA CORONA DE ARAGÓN. Registro 3547, folio 160 v.

Hemos visto y explicado las causas de la ruina de Barcelona, y repetidas veces hemos citado el testimonio de los Concelleres como el menos discutible. Que los Concelleres hubieron de poner cuidado en levantar á la ciudad de su postración, esto de suyo quedaba dicho, pero ahora conviene ver sobre esto y sobre el estado de la ciudad, el más indiscutible de todos los testimonios, el del mismo Rey.

Los Concelleres buscando, arbitrando recursos por todas partes con que poder pagar sus deudas, hubieron de pedir á los eclesiásticos que pagaran como los demás ciudadanos lo que hoy llamamos consumos, es decir, por pan y vino. Cabildo y clero parroquial, grande y pequeño clero, en esto andaban conformes, es decir, en no pagar, por considerarlo contrario á sus preeminencias é inmunidades eclesiásticas; mas por fin se decidieron á pagar mil libras anuales durante doce años, si bien esto no lo concedieron hasta estar los conservadores en el poder. Interin todo fueron resistencias, y ni los Concelleres ni el Rey podían convencerlos.

Durante este período larguísimo de negociaciones infructuosas, es cuando Fernando, apoyando á los Concelleres, naturalmente, escribe á sus procuradores en la Corte romana para que logren la intervención del Papa, y en las instrucciones que les envía les dice: "he fecho bien ver la cuenta y balance de las entradas y salidas de la dicha ciudad, -Barcelona-, y salbo aquéllas faze quatro mil lliuras de cargos anuales más que son las entradas y receptas tuyas, y debe ya á sus creadores censalistas las pensiones de dos anyos que suben quarenta mil libras": esto para el estado á que habia reducido Fernando á Barcelona.

Ahora, para que se vea lo que habían hecho los Concelleres para restaurar la hacienda municipal: - "E assi los regidores de la dicha ciudad han apuntado que sean disminuidos todos los salarios de los oficiales de aquella por tiempo de dotze anyos y mas; que pongan sisas en los términos de la dicha ciudad como estan puestos dentro de aquella por virtud de un privilegio real que

de ello tienen. Empero por quanto nada desto abasta al reparo sobredicho sin que los creadores consabidos no computen en algo de sus créditos (que computaron tambien al advenimiento de los conservadores á lo cual antes se resistian), y sin que los eclesiásticos asi mesmo contribueixcan en las sisas y cargas de la ciudad".

Esto es lo que escribía el Rey á sus procuradores en Roma en 1488⁵, y este es el testimonio más cabal que podía darse del celo de los Concelleres populares en pro del *redreç e sublevacio*, como se decía entonces, de nuestra ciudad.

Pues bien, ese mismo hombre que tales cosas escribía creyendo que para siempre quedarían secretas ó que no serían conocidas de la posteridad, una vez considera terminada su campaña contra los señores laicos y eclesiásticos de remensas, quienes ya forman con él el ejército que, en caso necesario, había de valerle contra la municipalidad barcelonesa, se lanza sobre ella, no ciertamente con sorpresa de todos los que se dieron por sorprendidos, y nombra á los Concelleres de Real orden, procedimiento que muchos han creído moderno, estimando que la gramalla de un Conceller era más respetable que la levita de un concejal.

Los Concelleres de 1490 habían, sin embargo, sabido que se les iba á impedir el día siguiente la elección de Concelleres, y para estar prevenidos dispusieron que con ellos se juntasen la víspera, 29 de Noviembre, á las nueve de la mañana, buen número de personas doctas para aconsejarles lo que hacer debían en tal caso. Como en esta reunión no se acordó sino que los Concelleres fueran á avistarse con el Infante que vivía en ó cerca la Plaza de Fra menors, hoy del Duque de Medinaceli, cabe ya afirmar que los reunidos con los Concelleres no tenían empeño alguno en defender á toda costa los privilegios municipales. Es decir, se había ya sentido tan imperiosa y fuerte la autoridad Real, que fuera de la protesta *pro forma*, nadie era ya capaz en Barcelona de mayores empresas.

⁵ ARCHIVO MUNICIPAL DE BARCELONA. *Cartas Reales de 1486 á 1498*.

Pasaron, pues, los Concelleres á visitar al Infante para enterarse de lo que había de verdad en lo que de público se decía, y el Infante que al verles les preguntara desasosegado por qué razón habían reunido gente en las Casas Consistoriales, visto lo anodino de su representación, les dijo que podían retirarse tranquilos porque él no tenía noticia de novedad alguna, y que de haberla se la comunicaría en seguida.

Retiráronse los Concelleres, disolvióse la reunión de las Casas Consistoriales, y ya seguro el Infante del orden público, cumplióles á los Concelleres su palabra, pues á poco les mandó llamar para su casa á las tres de la tarde, y una vez en ella dióles inmediatamente lectura de la siguiente Real orden que acababa de recibir:

Don Fernando per la Gracia de Deu Rey de Castella, de Aragó e de Leon, etc.

Al Illustre Infant Don Enrich Duch de Segorbe, Comte de Empuries, nostre molt car cosi e Llochtinent general en lo Principat de Cathalunya, Regne de Mallorques e illes adiacentes, salut e dileccio.

Vistes les divisions que son entre los Ciutadans de la nostra ciutat de Barchinona e les passions que per causa de tal regiment entre si tenen, e los grans abusos que son comesos en las eleccions, de gran temps ença, fetes dels Concellers e altres officials de la dita Ciutat, pervertint los de que en les dites eleccions servir se deu dels privilegis, gravement abusan, e lo que pijor es, fahent lo dit regiment particular divent esser comu e general a tots los bons e suficients ciutedans pera regir e governar la dita Ciutat, usurpant poch lo dit regiment, e excloent los restants ciutadans de la dita Ciutat, per la qual causa es venguda en gran despopolacio e ruina, car la dita Ciutat ab mal regimen nos pot sostenir, ans es forçat que peresqua per esser situada en loch molt magre e steril, si ab justa e bona governacio no es conservada:

Valents sobre aço degudament provehir; attes que a nos e a nostra celsitud pertany en las cosas desordenades e incompstes

ordonar e compondre, car si no se fahien la dita Ciutat totalment periria, la qual nos, molt desijam creixer e augmentar e restituirla en la pristina prosperitat;

Per tant, per lo loch que de nostre Senyor Deu tenim axi com a cap e princep de la Republica, havem delliberat per los dits respectes no permetre elegir, ni dar loch ques faça elecció de la Consellaria de la dita Ciutat per lany qui ve, la qual dita eleccio se devia fer lo jorn de Sant Andreu prop venidor, mas nos per nostra auctoritat reyal axi com a Rey e Senyor, e per lo benefici e repos, e be publich de la dita Ciutat, delliberam nomenar, fer, e crear los dits Concellers de la dita Ciutat per lany qui ve, los quals regesquen aquella ab tota e omnimoda integritat e conservacio dels privilegis de la Taula e de tots sengles altres privilegis e libertats de la dita Ciutat, e sens lesio alguna de aquells ab ple exercici pertanyent al offici de Concellers de Barchinona.

Per ço, per los dits respectes e altres nostre cor justament movents, suspenem, segons que ab aquesta suspenem, lo efecte dels privilegis de la dita Ciutat pertenyents per los quals pretengue poder fer la dita eleccio, e inhibint axi com ab aquesta matexa inhibim als Consellers e altres qualsevols persones aquí pertagua fer les dites eleccions, e manants que no elegesquen ni procehesquin a actes alguns de eleccio dels dits Concellers, Concell e altres qualsevol officis de la dita Ciutat, determinint e declarant irrit, e nulla, e de nenguna efficacia e valor qualsevol cosa que fos feta a contrari; diem e manam a vos quant mes stretement e pus fort podem, que de continent, les presentes vistes, arresteu en ses casas la vespra abans de la dita festa de Sanct Andreu, tots los Consellers qui vuy son de la dita Ciutat, matent guardes en les cases de cada un dells, a despesa de nostre cort, de manera tal que lo dit arrest sia tengut e servat complidament a fi e efecte que los dits Consellers ni altres alguns no procehesquen a eleccio alguna de Consellers lo dit die de Sanct Andreu, segons preten la dita Ciutat poder ho fer, dels quals encara ultra lo que dit es, pendreu sagrament e homena'ge de tenir e servir lo dit arrest sots la fidelitat a la qual a nos son tenguts e

obligats, e sots pena de vida e confiscacio de bens, lo qual arrest ab les dites penes, nos per la present fem e imposam als dits Consellers e altres qualsevol aquí pertangua, fins a tant que per manament nostre hi sia en altre provehit, intimants la present nostra provisio e manantles segons que nos les manam, que aquella tenguen e observen, sots la dita fidelitat e penes dessus imposades, cometent vos sobre les dites coses e cada una de ellas, incidents, dependents e emergents de aquelles, e en elles annexes, nostres veus e loch e ple e bastant poder ab la present.

Dada en Cordoba á III de Noembre del any MCCCCCLXXX.

Yo el Rey.

Permitió el Infante que el Conceller en Cap hiciera la protesta que ya esperaba, y excusóse diciendo que él no hacía más que cumplir las órdenes del Rey, y como Lull quisiera replicar no dió lugar á ello, haciéndole prestar, lo mismo que á sus colegas, el juramento de guardar el arresto, quienes después, acompañats de sengles officials reyal sen annaren en lurs cases e allí stigueren arrestats e guardats fins en lo die seguent en la qual fonch feta la publicacio dels Consellers nomenats per la Magestat del dit del senyor Rey⁶.

El golpe de Estado municipal del rey Fernando no tuvo consecuencias desagradables. Como no lo tendrá el que ahora acaba de darse al corregir estas páginas, como si también hubiera entrado en la celebración del Centenario. Nosotros, dejándonos llevar ahora de la fantasía de los historiadores literarios, que tanto abundan y dañan, vemos á los Concelleres arrastrar sus gramallas por las calles de la ciudad, llenas de gente admirada y admirándose de que bastaran á encerrar dentro de sus casas á los cinco Concelleres de Barcelona, cinco oficiales del lugarteniente. Este espectáculo que es seguro se dio prueba ya que en 1490 había acabado aquí todo espíritu político, y que, de no galvanizarlo en el siglo XVII un favorito imprudente, hubiéramos podido

⁶ ARCHIVO MUNICIPAL DE BARCELONA.
Deliberacions de 1490 á 1491. folio 86 v.

contar como el último acto de la energía de los Concelleres y del espíritu público de Barcelona, la salida de la bandera de Santa Eulalia contra los remensas.

Probar lo infundado de las acusaciones que el Rey lanzaba contra los Concelleres de Barcelona es inútil, porque nosotros no hemos podido olvidar ya que lo escribió á Roma, y lo que él dijo repitieron sus propias hechuras, los Concelleres de Real orden del año 1491.

Esto se lee en el Proyecto de Reformas que propusieron al Concejo de Ciento para levantar á Barcelona de su postración:

«Com sia clarament vist e manifest, que aquesta Ciutat de Barchinona de algun temps ença haie presa tanta disminucio que no pugue pagar los carrechs ordinaris a que es tenguda e obligada, e molt menys los que serien extrahordinaris, attes que a present es ja deutora en les pensions que fa a sos acreedors de passats 28 mesos, e saria molt mes per avant si de remedis deguts socorreguda no era, en tant que dits breus temps pervendrie a total despopulacio e ruina»-«que los passats Concellers e Concells vehent los dampnatges e mals dessus dits, molt lohablement començant a provehir per evitar aquells, uns levaren subvencions que la dita Ciutat fahia, altres remogueren alguns dels officis e diminuiren de salaris als qui restaven, e altres imposaren dret en las carns dins los termens del territori de aquella, e altres que los eclesiastichs contribuhien...»⁷; véase, pues, como todos los Concelleres y Concejos á quienes quiso deshonorar Fernando, fueron vindicados por sus mismos hombres, que lo que era permitido ó se permitía decir al Rey desde Córdoba, no se podía decir en Barcelona por los Concelleres.

Si para deshonorar á los Concelleres populares no pudo contar el Rey Católico con su gente, ésta le sirvió de buena gana para lo principal, que era la reforma del sistema municipal de Barcelona; pues, cuando se iba acercando la época de la elección de los Concelleres para 1492,

Fernando, contestando á su súplica de que les dejara elegir a sus sucesores, conforme al privilegio del rey Alfonso que de hecho había abrogado, les pide que pongan este punto en sus manos, á su decisión arbitral, que renuncien á su derecho⁸, y todo esto obtuvo, pues á todo dijeron amén los Concelleres del rey Fernando, y todo esto dejó hacer sin protesta la ciudad de Barcelona. -¡Pobre patria!

Dueño ya Fernando de la suerte de la Municipalidad barcelonesa, le aplicó el mismo sistema que había seguido con los señores de remensas, tentó su paciencia, para cerciorarse, antes de dar el golpe, de si se moderaba sólo el coraje ó era que ya no había fuerzas para resistir, y por esto, en vez de estatuir al llegar el 30 de Noviembre de 1491, nombra pura y simplemente también de Real orden á los Concelleres de 1492⁹. Este nuevo agravio fue como el anterior consentido sin protesta pública, pues de la mala sangre que tanta arbitrariedad causaba no se puede dudar, y por si alguien dudara, bueno será ver lo apurados que andaban los Concelleres de Real orden de 1492 para hacer un buen recibimiento á los Conquistadores de Granada.

Barcelona, que había celebrado con procesiones y luminarias las victorias de Fernando durante su gloriosa campaña, no podía por esto olvidar al Rey que empleaba todo su prestigio militar, que era mucho, en humillar y subordinar á la capital de Cataluña, no podía olvidar que tenía la Inquisición en su seno y que hacía dos años mantenía la ciudad bajo un régimen municipal arbitrario, ó por mejor decir, bajo un gobierno arbitrario, pues Barcelona, en lo civil y criminal, tenía potestad propia. Que nada de esto se olvidaba es tan cierto, como que apenas anunciada la venida de los Reyes, y siendo por ello necesario hacer gastos, y no habiendo dinero ni saber de dónde sacarlo, como no fuera recargando los consumos, el vino y la carne, que fué lo que acordaron, temiendo que la subida de dichos artículos,

⁸ ¡Y de qué manera y con que lenguaje y con qué descaro lo pedia!... *Id.*, *id.*, folio 168.

⁹ ARCHIVO MUNICIPAL DE BARCELONA. *Deliberacions 1491-1493*, folio 1.

⁷ ARCHIVO MUNICIPAL DE BARCELONA. Folio 145 v.

más que entibiar el entusiasmo del pueblo, no lo alborotara, anularon lo acordado en 17 de Agosto de 1492, para *levar la murmuració dels poblats en la dita Ciutat*. Esta revocación se hizo porque los Concelleres habían encontrado buenos patricios que prestaban á la ciudad por el término de un año y sin interés, tres mil libras, á condición de que se revocase el impuesto sobre la carne y no se recargaran más que el vino y venema, empero que este recargo *no fossen cullits o exeguits fins fos passat un mes apres la partida de la Magestad del Senyor Rey*¹⁰.

Gracias, pues, al desinterés de los buenos realistas ó partidarios de Fernando, se tuvo dinero, se engañó al pueblo, que no supo que era él quien pagaba los agasajos que se hacían á su enemigo hasta al mes de haber salido el Rey de la ciudad, y con esto se pudo asegurar una entrada reservada, ya que no entusiasta, á los conquistadores de Granada.

Ya en Barcelona Fernando, viendo que el pueblo barcelonés no era capaz de resistencia, seguro de dominarlo todo con su prestigio y su audacia, una vez llegó la época de elección de Concelleres para el año 1493, nombró también de Real orden á los Concelleres que habían de ver en nuestra ciudad a Colón, perpetuando así su gobierno arbitrario¹¹.

Los Reyes Católicos, ante la indiferencia de la ciudad, pudieron decirse que en Barcelona ya no había hombres, lo que no pudieron decir es que no hubiera locos.

Fué el loco un Juan del lugar de Cañamas, vecino del pueblo de La Roca del Vallés, payés de remensa. Este loco, loco rematado según Carbonell, que es quien más noticias nos ha conservado en sus *Crónicas*, capítulo penúltimo y extra, del atentado contra el rey Fernando, dióle tan terrible cuchillada al Rey el día 7 de Diciembre, que por milagro salvó la vida¹².

Nosotros creemos que Juan, loco ó no, obró sólo por su cuenta, pues de haber tenido su acto sombra siquiera de confabulación de los remensas ó del pueblo de Barcelona, encontraríamos pruebas repetidas de pesquisas é inquisiciones contra los sospechosos, y no sabemos que nadie haya visto hasta aquí ni siquiera una orden de detención de quien quiera que fuera.

Si cuerdo Juan, su acto criminal no podía excusarlo la Justicia. Si orate, merecía su misericordia. Y sin embargo, Carbonell, que nos asegura que era un loco rematado, nos ha conservado la horrible relación de su martirio, sentencia dice, dada por Cavallería, el vicescanciller de Aragón y el Consejo Real. ¿Prueba tan incalificable atrocidad que en realidad se tratara de un loco? Nosotros creemos que no. ¿Pruébalo el estoicismo con que sufrió su martirio? Nosotros creemos que no. Por esto le estimamos cuerdo á Juan de Cañamas, y por cuerdo lo estimó, siquiera no fuera más que por un momento, Carbonell. El que luego se le hiciera pasar por loco, esto es lo que acontece con todos los regicidas. Los partidarios de la realeza no pueden consentir que hombre alguno sano pueda atentar contra representante alguno de la Autoridad divina en la Tierra, mucho menos contra el Rey. Con esto no queremos excusar ni el delito ni el regicida, entrambos execramos, pero mientras la injusticia reine en el mundo y sus crímenes no menos odiosos de los que hemos execrado queden impunes, y lo que es más, triunfantes, habrá siempre compasión para las víctimas del vértigo que el atropello y la sinrazón triunfantes producen.

Juan de Cañamas que pudo servir a Juan II con Verntallat y á Fernando II con Juan Sala, pudo tal vez perder el juicio viendo que mientras el primero subió de remensa á vizconde de Hortoles, pasó el otro de representante del Rey á ajusticiado. Y ¡quien sabe si entre los exceptuados por Fernando á quienes se acosaba por el Montseny, no se encontraba un allegado, ó si el fisco, es decir, el Rey no secuestró sus bienes por no poder pagar la multa del levantamiento!

¹⁰ ARCHIVO MUNICIPAL DE BARCELONA. Folio 50 v.

¹¹ ARCHIVO MUNICIPAL DE BARCELONA. Folio 69.

¹² CARBONELL. Obr. y lug. cts.

Veamos ahora la relación del martirio de Juan de Cañamas, y admirémonos de que tales horrores fueran posibles en Barcelona en 8 de Diciembre del año 1492.

Lleváronlo, dice Carbonell: *tot nuu sobre un castell de fusta que havien bastit: el tirava un carro: estant hi ben lligat lo foll, orat, e insensat, en un arbre ho pal com sil deguessen crucificar: e lo castell ab lo foll feren anar tirant lo carro per los lochs e carrers següents. Primerament per la plaça del Rey, hon es estat fet lo dit cas: e alli levat un puny: e un tros del bras: apres tirantlo per los altres carrers hon va la processó de Corpus: e aquí en un carrer feren aturar lo castell: e levarenli un ull: y en altre carrer laltre ull e laltre puny: e anant en laltre carrer levarenli laltre bras: e apres en los altres carrers axi avant lo desmembraren levantli a des un membre e des altre efins a traureli lo cervell: axil feren morir que era cosa de pietat: y ell may se mogue ne parla: ni dehia res: nes complanyia: com si donaren sobre una pedra: e ab gran avalot de fadrins e gent jove que li anave al entorn: e davant: e detrás: lo tragueren de la Ciutat per lo Portal Nou, y escassament fo fora la Ciutat lo lapidaren: e meteren foch al Castell: lo qual ab los troços del home sentenciat que en lo castell estava fou tornat prest cendra¹³.*

El crimen de Juan y su cruel castigo no hicieron más que robustecer la autoridad de Fernando, quien ya no tubo por qué guardar más miramientos sino realizar su plan de expulsar de la Concellería y anular el elemento popular en el Concejo de Ciento.

Ahora es cuando vamos á ver confirmado el carácter político y no administrativo y económico de los actos realizados por Fernando el Católico contra el Concejo de Ciento.

Llegada la época de la nueva elección de Concelleres, Fernando les envió para la de 1493, el decreto de nueva planta con que debían proceder mientras él no lo revocara ó modificara, pues lo concedía ad

beneplacitum. Comparemos la composición del Concejo de Ciento de Fernando con la anterior de Alfonso V y entrambos con la de Pedro IV, época en que se principió á democratizar el Concejo y tendremos

COMPOSICIÓN DEL CONCEJO DE CIENTO EN TIEMPO DE

	Pedro IV	Alfonso V	Fernando II
Ciudadanos	43	22	48
Mercaderes	31	50	32
Artistas	23	26	32
Menestrales	47	79	32

y hay que notar que en la época de Fernando la clase de mercaderes se había elevado tanto que no formaba ya parte de la plebe de Barcelona, sino para la pura aristocracia, pues la componían ahora, según especificación del mismo Fernando, comerciantes en paños, navieros, comerciantes en sederías, y sólo por excepción y tal cual vez, permitía el Rey que pudiera ser elegido por los Concelleres un comerciante en harinas, de modo que ciudadanos y mercaderes juntos tenían mayoría absoluta en el Concejo.

Bastaría siempre á caracterizar la reforma de Fernando el haber reducido la parte de los menestrales de la gente de oficio, como decimos hoy, ver como cuando triunfa la plebe con Alfonso V, los menestrales son 79, y ahora solo 32. Y no se puede decir que Fernando restableciera el antiguo régimen, pues sólo en el número de jurados lo copia al fijarlo en 144 como en tiempo de Pedro IV, pero éste tenía en el Concejo 47 menestrales mientras Fernando sólo admitía 32.

En fin, Alfonso, como hemos dicho, había dado á la burguesía dos puestos de concellers para tres que reservó á la plebe, y Fernando ¿qué hace? Entrega tres concellerías á los ciudadanos, una á los mercaderes, y una alternando á los artistas y menestrales, de modo que sólo cada dos años y aun como Conceller quinto entraba en la Concellería un menestral¹⁴.

¹³ CARBONELL. ARCHIVO MUNICIPAL DE BARCELONA

¹⁴ ARCHIVO MUNICIPAL DE BARCELONA. *Deliberacions de 1491-93*. Concejo de 24 de Octubre de 1493, folio 110.

Con esta reforma, Fernando no satisfizo aún á los conservadores, ni tampoco les dio gusto completo cuando en 1498 corrigió lo mismo que había hecho con su célebre decreto de insaculación, en el cual declaraba libre el cargo de jurado y de conceller, y daba entrada en el mismo á los caballeros, quienes desde entonces tuvieron siempre una concellería, pero debían decirse todos con Carbonell: *si plaura a Deu a poch a poch lo dit regiment tornara a son loch expellinne tots los dits tres estaments de mercaders, artistes e menestrals*¹⁵.

La época del hallazgo de América, es, pues, una época de reacción política, una época triste en la historia de nuestro Concejo de Ciento, sólo una época gloriosa para el gobierno personal y absoluto de los reyes. -iQué tiene, pues, de extraño que al subir el absolutismo monárquico y al bajar la libertad, bajara la gloria, la fortuna y la prosperidad de Barcelona!

¹⁵ Carbonell, obr. y lug. cts., folio 228 v.

Articles

COMENTARI a l'article publicat al Butlletí número 29 per Francesc Albardaner

Per Caius Parellada i Cardellach

Un fet que sembla anecdòtic i banal, puix que no ha desvetllat gens ni mica l'atenció dels qui l'han llegit, talment com si fos un fet més dels ocorreguts al llarg del "Mayorazgo", és precisament aquell que determina el guanyador o guanyadors de la gran contesa judicial.

Doncs bé, segons informa sumàriament L. Ulloa, al seu llibre "Xristo Ferens Colom, Fernando el Católico. El Pre-descubrimiento Hispano-Catalán de América en 1477", fou a la descendència d'Àlvar de Portugal, comte de Gelves, fill d'Isabel Colom de Toledo, la que assolí la victòria definitiva, a desgrat que una primera sentència dictada l'any 1584 havia afavorit la marquesa de Guadalet, germana i hereva de l'Almirall Cardona.

Les susdites decisions a favor dels pledejants citats tenen, encara que d'antuvi no ho sembli, un significat pregon: Perquè ambdues i sengles nissagues victorioses foren aquelles que de forma constant i permanent empraren el cognom Colom com a propi -cosa que també significa que en el pla de la justícia, es va considerar que aquest, el de Colom, era el ver llinatge, el ver del cognom del Descobridor, i era el que havien d'ostentar els seus succeïdors, o sia, que l'enorme heretatge havia de pervenir als qui duïen justament el susdit cognom i entre ells, al més qualificat per altres circumstàncies.

Tanmateix, al marge de les múltiples raons que fan de Colom el cognom indiscutible del Descobridor amb la transcendència que això té, aquest fet que assenyalen de les sentències dels tribunals competents en el Plet del

Majoratge, és d'una transcendència molt més gran.

El que cal ara, nogensmenys, per solidar aquesta vàlua es certificar la realitat de l'ús del cognom Colom per part dels litigants guanyadors.

Doncs bé, pel que fa als primers, l'origen de la nissaga es troba en el conjugí entre Sanç de Cardona i Na Maria Colom, filla de Dídac Colom i Maria de Toledo, els quals atorgaren els capítols matrimonials l'any 1543, davant el Notari Joan Germà Canyelles (Escriptura Arxiu Notarial de Protocols de Barcelona). En els dits capítols el cognom de la contractant és en efecte el de Colom i també sembla ésser el mateix el corresponent al seu pare Dídac Colom.

El que es personà al gran juí ja promogut per altri fins Cristòfol de Cardona i Colom, marquès de Guadalet, fill del citat Sanç de Cardona i de Maria Colom, que lògicament devia zelar el respecte al cognom de sa mare.

I prescindint ara d'alguna transmissió, de les pretensions judicàries plantejades, hem d'esmentar ara els capítols matrimonials atorgats l'any 1584 a la ciutat de València per Na Maria Folch de Cardona i Colom, filla de Sanç de Cardona, marquès de Guadalet. En aquests capítols, previs al seu matrimoni amb Francisco de Mendoza, s'imposà a aquest com a condició el de mudar-se el nom en Folch de Cardona.

De tot quant s'ha dit, és obvi en aquesta línia la persistència de la forma Colom.

I pel cantó del comte de Gelves, el comparent fou Àlvar de Portugal, i segons Mitjana, Jorge de Portugal i Melo, comte de Gelves. En aquest cas, la seguretat del cognom Colom no apareix tan clara, però també és la més plausible. Pensem només en l'infant Enric, cosí del rei Catòlic i en la seva muller Na Violant de Portugal, que ensems amb altres membres de la seva família exerciren llargament càrrecs importants, i per tal podien estar cerciorats dels cognoms de la gent. I doncs, que

consideressin normal el cognom Colom, i inexistent –a llur temps– el de Colón.

L'essencial, tot amb tot, en aquest cas, és que els guanyadors successius del Mayorazgo foren aquells que es deien Colom, i que els qui varen perdre no foren altres que els que nomien Colón i que tot això romangué estergit en les sentències. És a dir, que resta proclamada en aquestes la condició d'ésser Colom provadament els vencedors. Cosa que resta refermada per la posició dels litigants contraris que s'oposaren en el plet aferissadament als Colom. En efecte, ja sobta de bell antuvi que la representació dels Colón en el plet fos de Na Francisca Colón i Pravia, una besnéta del Descobridor, neboda de Luis Colon de Toledo. Ulloa se n'estranya i comenta (p.141) que no en veia clar el motiu. Ara bé, aquella representant del bloc espanyol, fou la mateixa que no va parar d'esgargamellar-se contra els Colom, dels que en negava l'existència des-prés de dir que els Colom "con m al cabo", no es deien Colom sinó que es deien Coloma.

Davant una tal actitud tothom pensaria que aquell pànic cervical s'adreçava a uns possibles parents Colom aliens al plet i confosos en la mescladura social. Ningú, però, fins ara no ha albirat que aquells Colom tan temuts, denegats i pataquejats per Na Francisca, no eren altres que els seus parents contrincants en el plet, els Cardona i els Gelves (Portugal) que foren els triomfadors successius de la contesa i se n'endugueren el gran heretatge. O sia que les sentències del gran Plet van consagrar judicàriament i complementàriament el cognom de Colom com el genuí del gran Navegant. Cosa que ja no permet les ignominioses invencions de noms i llinatges a aquells que encara es veuen amb cor d'embullar la troca.

Com a conclusió de tot plegat i resumidament, podem afirmar que el gran Plet del Mayorazgo presenta a l'avançada i en petit, tot allò mateix que els segles venidors han maldat per escatir a la greu manera: qui era el descobridor del Nou Món, com es deia i d'on era. Perquè tot allò ho van fer llavors

llurs parents amb aquell braó i fins i tot el tarannà trampós dels qui delejaven una gran fortuna. Doncs bé, d'allí mateix en sortiren les dades essencials, que després la malícia humana s'ha entestat a enterbolir: Que el Descobridor es deia Colom i que pertanyia a una família catalana situada a Catalunya i de tal nom (vegeu al·legacions de Na Francisca Colón i també de Baltasar Colombo). I que els Colom i tota la parentela, que davallaven del tercer Almirall d'Índies, Luís Colom, s'apartaven de la soca vera de la nissaga. I no cal repetir que tot allò debatut i provat va ésser consagrat en les sentències judicials pertinents.

Després de tot això, hom es fa creus de com s'hagin pogut plantejar com a fets possibles i alhora com a misteriosos fets ja resolts i definits al Mayorazgo. Només una voluntat política i sempre a l'aguait ha pogut ésser-ne la causa eficient i pregona.

Perquè l'afer identitari, aquell que durant segles ha somogut la historiografia universal, ja havia estat resolt en el plet per mitjà de les dites sentències esmentades, després d'haver-se ventilat agrament i dura per part de tots els interessats i pel mateix tribunal totes les aportacions documentals i orals pertinents. I ací cal insistir i remarcar que allò que fou decisiu en les sentències no fou res més que la proclamació de la nissaga Colom. Car és sorprenent que actuant en els judicis aquells Colom del bloc espanyol, tan parenta del Descobridor com els Colom, no obtingueren el mateix resultat que els esmentats vencedors. Però és que els membres del tribunal, seguint religiosament i estricte les disposicions concretes del Mayorazgo, sabien certament i amb tota evidència, que l'heretatge passava als qui fossin Colom de llinatge, requisit que no complien els Colón rebutjats, que ja no eren d'aquella nissaga.

Com acabem de veure, les dues sentències del mateix tenor dictades en finir el Plet del Mayorazgo resolen definitivament tot el problema de la catalanitat del descobridor i ho fan amb una força superior a la que puguin tenir aquelles proves, per exemple documents, declaracions, gestions que justifiquen els nostres punts que les sentències. I

això és així, per tal com aquelles proves, malgrat que siguin dignes de tota credibilitat, podran ésser impugnades, mentre que això no pot pas passar amb la virtut invulnerable de les sentències judicials esmentades, brollades d'un plet mogut per tota la gran família davallant del Descobridor.

NOTA 1

El present article neix precisament del notable article de F. Albardané publicat al Butlletí núm. 29 del nostre Centre d'Estudis, d'una temàtica molt més àmplia i general, però que es caracteritza per contenir a dintre seu un treball anterior de L. Ulloa.

Per la meua banda, la realitat d'ésser tots els litigants del gran Plet, parents del Descobridor, em van fer aparèixer sota una nova llum tota la seva transcendència, la seva enorme magnitud, que s'acreixia imparablement fins a assolir cotes inabastables per cap més prova concreta, per forta que fos.

I així succeeix quan en el seu treball, en la part en què Ulloa explica l'afer del full esqueixat del testament de 1487-8 i la inclusió d'un altre full del de 1502, i que aquest fou imprès de tal faisó o de tal altra, etc. La convicció sorgeix ferma en el lector, però sempre subjecte a caució. I aquí és on jo volia anar a raure. Les sentències tan esmentades assumeixen i superen totes les proves concretes o tals o tals punts i es converteixen en la veritat indiscutible i suprema.

NOTA 2

En una part de comentari a l'article de L. Ulloa inclòs en el propi, Albardané fa una esbandida contra una deixadesa nostra a què acusa de poc rigor científic o que és massa agosarada. Doncs bé, aqueixa crítica em sembla massa punyent, car amb una història de falsedats demostrada i encara mantingudes, amb els exemples d'un Ballesteros-Beretta, basant les opinions pròpies en interpretacions dels suposats pensaments de Colom, als qual ell vol afermar realitat indiscutible; amb el de Mascarenhas Barreto,

que ens descobreix que Colom no era altre que Salvador Fernandes Zarco; amb un Ensenyat que ens surt amb noves nissagues aberrants, el qual Ensenyat és acomboiat per autoritats científiques de Madrid, etc. etc.

Si s'esdevé tot això, ara, no pas ahir, en un món esbojarrat, què podem témer els erudits catalans, que hem establert fets amb proves decisives (cognom del Descobridor; condició nacional; súbdit dels Reis Catòlics per part de Colom i per tal, no "estranger"; que la carta de Colom a Sanxis i a Santàngel era escrita en català). Tot això provat documentalment. I hem fet supòsits plausibles com és ara el del matrimoni de Colom amb Na Felipa de Coimbra i Urgell, molt més plausible que una Moniz que hom no sap qui és.

I això mateix, es produeix amb la teoria de Pals sostinguda per Jordi Bilbeny, amb una riquesa de fets i dades impressionant i que ha de somoure positivament, sinó a l'admissió total, pel cap baix al dubte respectuós. En fi, no s'ha de donar a la bel·ligerància forastera tot el camp i nosaltres reduir-nos a la timidesa esporuguida.

I accepteu, amic Albardané, aquesta queixa referent a una posició que no ens pertoca, ans al contrari hem d'exalçar i ens ha d'enorgullir.

Barcelona, març del 2003

COLOM, EL NAVEGANT

Per Ismael Martínez

S'ha dit que la pàtria d'un home és allà on es troba bé. On es guanya la vida. On els altres homes l'accepten com un d'ells.

Si analitzem els esdeveniments de la vida d'en Colom, els que li van ser favorables i els altres, hem de convenir que la seva pàtria fou la mar.

A la mar va conviure amb gent d'orígens diversos. La gran majoria el respectaren com va quedar palès entre els testimonis aportats als plets contra els reis que van haver de mantenir els seus descendents.

Els compatriotes d'en Colom van ésser els seus mariners.

La grandesa d'un home es mesura per les seves aportacions als altres. Cert que va evidenciar que existia un altre continent i que això va enriquir molts europeus, tal vegada a costa de la vida i de l'empobriment dels que van rebre la no demanada visita d'aquelles tres naus.

Però no es parla gaire de les seves aportacions a l'art de navegar i més que a l'art, a la ciència de la navegació astronòmica. D'això vull parlar-vos. Del salt entre la navegació anomenada a l'estima a la moderna *navegació astronòmica*. Parlaré d'aportacions puntuals a les tècniques de navegació, qualsevol de les quals precisaria de molt temps per valorar-les.

Copèrnic

Colom no va conèixer les aportacions de Copèrnic, encara que fossin quasi coetanis, perquè la publicació de la seva encertada teoria al *De revolutionibus orbium coelestium Libri VI*, és de l'any 1543. De res li haguera valgut viure més perquè la Inquisició ja s'hauria ocupat d'impedir que la conegués.

A títol de comentari he de dir que Copèrnic encara no s'ha introduït entre nosaltres que encara diem: *Ha sortit el Sol*; o bé: *el Sol surt per l'Orient*, cosa que tan sols és aparentment veritat i encara aproximadament dos dies a l'any. Els equinoccis de primavera i de tardor (21/22 de març i 22/23 de setembre).

Lloc de naixement

No estic segur on va néixer Colom, perquè em manca demostració documentada. Sembla que aquest Centre d'Estudis Colombins acabarà per trobar-la.

Lamento, això sí, que en Colom no hagi nascut a bord d'un vaixell. Sempre ha estat de mala astrugància embarcar dona prenyada i menjar conill. Sempre ha estat una crida al naufragi o sigui que és molt poc probable.

Lloc d'aprenentatge

A Colom li van ensenyar de jove a navegar la Mediterrània. Pel que fa a nosaltres ara i aquí és indiferent que aprenguéssim de catalans o de mallorquins, de genovesos o de mariners de Marsella. Tot això és possible. El fet és que sabia navegar el nostre mar, on es costejava i les singladures sense veure terra eren de poca durada, si no es queia a calmes anormals.

Es navegava a l'estima, amb l'ajut de l'agulla i de les cartes portolanes a les quals les roses suggerien rumb i distàncies per prendre vent als viatges habituals. Hi havia experiència de segles. La velocitat s'estimava. No es mesurava, encara que ho sabien fer. Comprovaven la latitud per observació de l'altura de l'estel Tramuntana, el que avui es diu Polar. S'ha de dir que els altres estels no s'empraven per situar el vaixell i aquest no massa perquè mancaven les descobertes d'en Colom.

A la Mediterrània, la latitud menor és la del golf de Sidra (31°N) i la major la del golf de Venècia a l'Adriàtic (45°N).

Gràfic explicatiu de la latitud tenint a la vista la Polar. (Fig. 1)

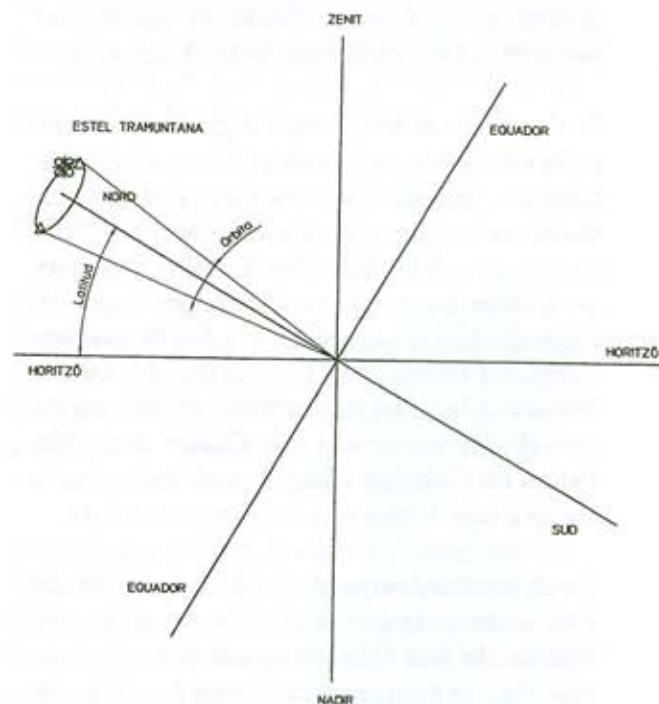

Figura 1

Localitzar l'estel era i és fàcil.

Gràfic mostrant les alineacions dels astres. (Fig. 2)

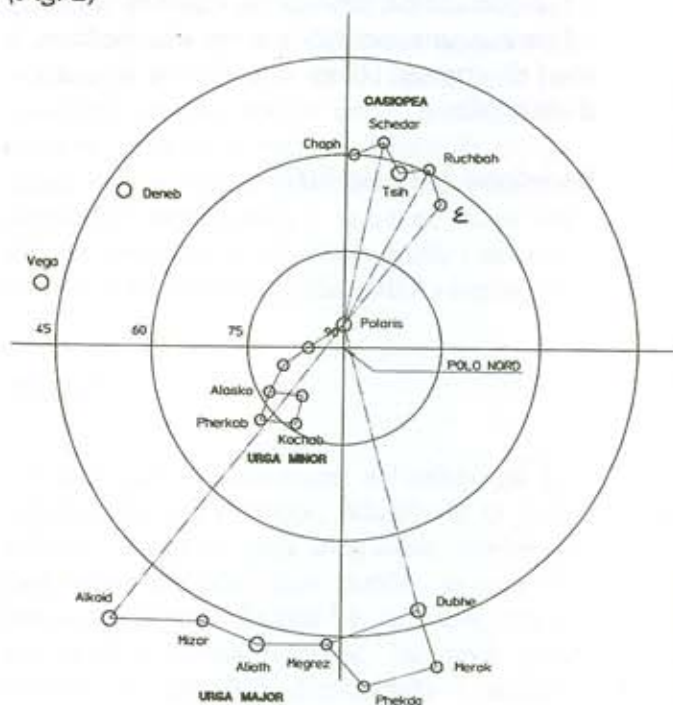

Figura 2

Navegar per sota dels 38°N implicava la proximitat del moro i els riscos d'ensopegar-se amb ells. O sigui que els navegants

mediterranis es limitaven a navegar entre els 38° i els 43°N del golf de Lleó. En total 5° útils, o sigui 300 milles nàutiques d'avui. Amb això però, la circumval·lació de la Polar implicava errors de 6°.

Mostrar al gràfic. (Fig. 2)

Un grau de meridià té 60 minuts. Un minut de meridià fa una milla nàutica o sigui 1.852 km.

Els vents

Des de segles es coneixia el comportament dels nostres vents. Hem conservat el seus noms com els va escriure en Ramon Llull al final del segle XIII:

Projectar una rosa dels vents. (Fig. 3)

ROSA dels VENTS

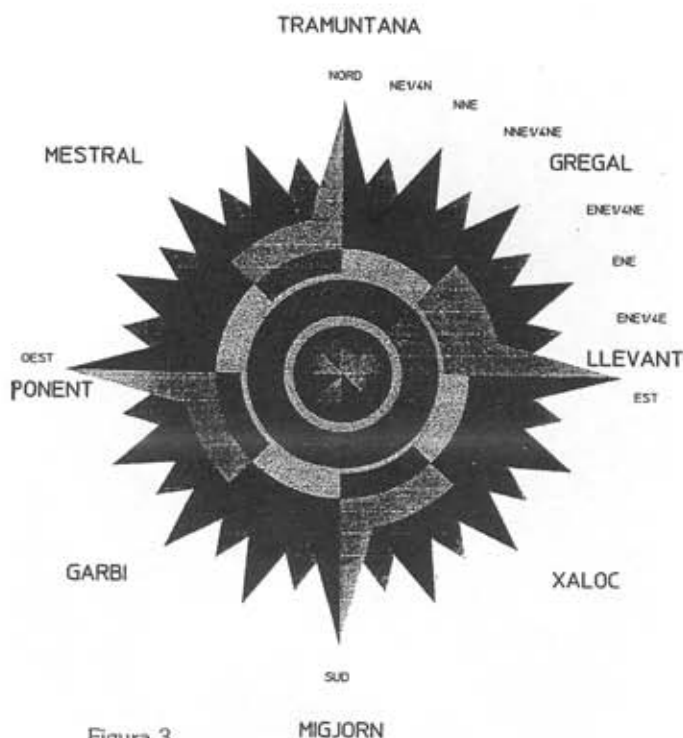

Figura 3

Tramuntana-Gregal -Llevant -Xaloc -Migjorn -Garbí -Ponent -Mestral. Seguint la rosa dels vents al mateix sentit dels rellotges actuals.

Aquests vents eren els reflectits a les cartes portulanes que els vaixells duien per imperatiu del Consulat de Mar.

Que Colom coneixia la navegació mediterrània no hi ha dubte i es veu als seus escrits. Diu que per anar a Nàpols s'ha de pujar fins al cap de Creus, on es pren vent. Coneix molt bé la persistència de la tramuntana que sempre acaba per rolar a gregal i que porta el velar al seu destí d'una sola empopada.

Colom coneixia Catalunya

A la coneguda arreu del món anglosaxó com *Letter of Barcelona*, i que a nosaltres ens van vendre com Carta a Santàngel, o sigui la nota de premsa del rei Ferran, diu: "...esta otra española en cierco tiene mas que la española toda desde Colunya por costa de mar fasta fuente-rabia en viscaya pues en una quadra anduve DXXXVIII (538) leguas por linia de occident a orient...".

Traslladat al llenguatge actual i per tal d'enaltir la seva mida, Colom diu que l'illa voja¹⁶ com tota la península des de Fuenterrabía fins a Cotlliure que llavors era el port més septentrional de Catalunya.

Al text llatí d'en Coscó, traduït de l'anomenada carta a Sanxís, Navarrete, oficial de l'Armada espanyola encarregat pel Rei de recuperar els documents relatius a l'Armada, transcriu Cologna i ho tradueix com Catalunya, probablement per expressar la impossibilitat de Cologna ciutat molt lluny de la mar.

Diferents noms a cada edició de la carta de Roma. Està clar que Colom es refereix a un punt concret de la Mediterrània tota vegada que parla del que voja Espanya emprant aquesta paraula com a sinònim dels països peninsulars. La paraula Espanya tenia l'abast que l'Europa té avui.

Un mariner que estableix com a origen de la distància el petit port de Fuenterrabía, no pot fixar la fi a Catalunya, com escriu en Navarrete, perquè Catalunya tenia aleshores més de cinc-centes milles de costa que

¹⁶ Vogir, amb "u" baixa, és l'amidament del perímetre.

Colom coneixia molt bé. Cinc-centes milles no és un punt de referència per a un mariner.

L'episodi de la nau Ferrandina

No em mereix gaire garantia la història del seguiment de la nau Ferrandina cap la costa africana. El frau a la seva tripulació mitjançant la manipulació de les agulles tan sols es pot fer amb el cel cobert i de nit. A la sortida del Sol amb o sense núvols, la llum a l'orient hauria evidenciat l'engany. Sense núvols, l'estel Tramuntana preval sobre qualsevol instrument, llavors i avui.

Qualsevol mariner que hagués vist sortir la llum pel babord hauria sabut que navegava cap al sud, acostant-se als moros.

Ara ens refiem molt dels instruments i ens podríem distreure¹⁷. Aleshores, de cap manera.

Colom corsari i els instruments de navegació

És versemblant que Colom navegues amb el corsari Caseneuve-Coullon pel compte del rei Rainier i que pogués conèixer tota la costa peninsular. Un episodi d'aquesta activitat seria l'afrontament amb naus genoveses a prop del cap de Sant Vicent.

El Colom que ningú discuteix hauria arribat a Portugal carregat d'experiència pel que fa a la navegació mediterrània, particularment a l'estima.

¹⁷ Observació: La Marina de guerra nord-americana controla el sistema de posicionat GPS i pot manipular-lo. De fet ho fa. Això però, davant el perill que sigui interferit, els oficials els obliguen a conèixer i practicar la navegació astronòmica de principis de segle. Nosaltres també ho fem pel perill que comporta una avaria elèctrica. Jo mateix vaig patir-la de nit i amb boira la qual cosa em va obligar a navegar a l'estima fins a punta d'alba.

Coneixeria l'ús de la ballesta, antic instrument que descriu per primera vegada fins ara l'astrònom barceloní Levy ben Gerçon l'any 1342. Encara no fa 150 anys que aquest instrument es va abandonar, substituint-ho pels instruments de reflexió, tal com l'octant i ara el sextant. Serveix per a mesurar l'altura dels astres i particularment de la Polar, per tal de fixar la latitud a la qual es troba el vaixell.

Dibuix d'una ballesta i del seu ús. (Fig. 4)

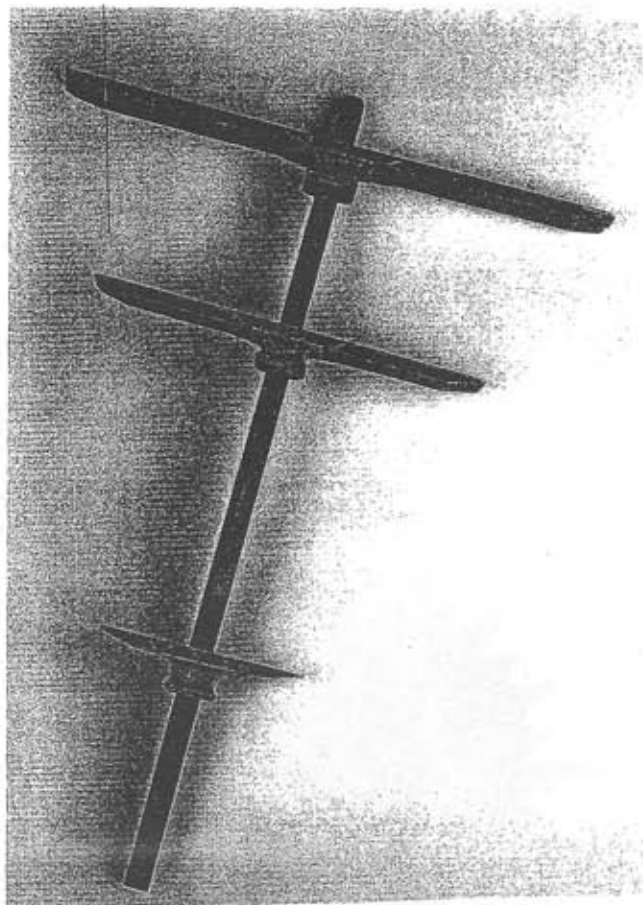

Figura 4

Dibuix del quadrant i de l'astrolabi.
(Fig. 5 i 6)

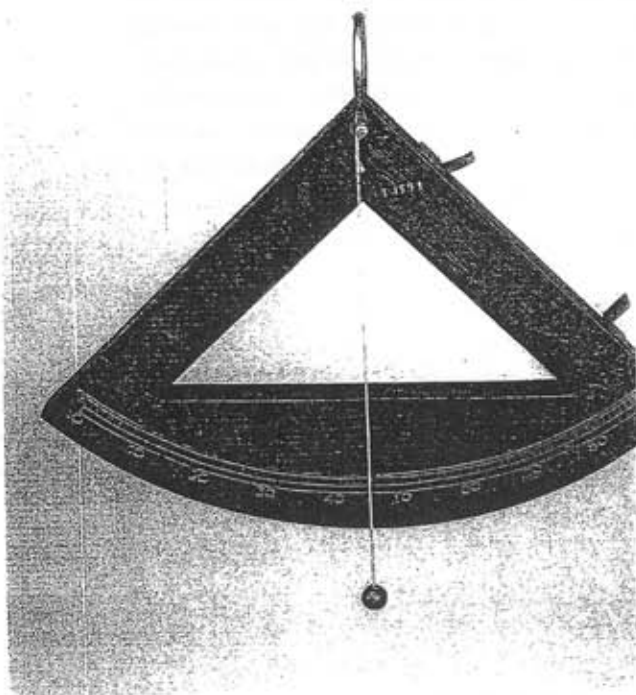

Figura 5

Figura 6

(Mostrar un octant i fer notar les seves virtuts. Eben i ivori).

Als texts d'ensenyament dels nauxers del segle XVI, es pot llegir un mètode per fer ús de l'artefacte: un mariner suporta una forquilla vertical a sobre de la coberta del vaixell. A la forquilla es posa l'extrem de la ballesta. La forquilla ha de tenir l'alçada convenient per tal que la fletxa de la ballesta quedi a l'alçada dels ulls del nauxer. D'aquesta manera quedarà horitzontal i la visió de l'observador anirà al seu horitzó als moments en què el vaixell estigui adreçat.

En visió directa és així més fàcil alinear l'estel oblidant l'horitzó. (Aquest mètode és vàlid sense horitzó de mar a la vista).

Per raons ergonòmiques, si l'instrument es volia que una sola persona el fes servir, la llargada de la seva fletxa no devia ser més gran que seixanta centímetres encara que hi ha texts que l'allarguen fins al doble.

L'instrument mesura l'angle per la seva tangent trigonomètrica. La fletxa duia una escala gravada amb el valor de l'angle subtendit pels extrems de la barra travessa. Si es tracta de mesurar un angle petit, com ara els de les altures de l'estel Tramuntana al mar Carib, el raonable era cercar l'horitzó amb la fletxa horitzontal. Aleshores, la indicació a l'escala de la fletxa era el doble de la veritable.

Potser l'origen de l'error que apareix al Diari de navegació transcrit per Les Cases dient que en Colom va mesurar una altura de 42° al nord de Cuba estant és aquest. Tot s'ha de dir: Las Casas ja va dubtar, tot i que no era mariner, quan diu "... si no està corrupta la letra de donde trasladé esto...".

L'ús de la ballesta no apareix documentat fins al tercer dels viatges, en tant que del quadrant ja se'n parla en el primer. L'existència d'aquest error m'obliga a creure que la ballesta es va fer servir també al viatge del descobriment.

Experiència nàutica

Ja a Portugal, en Colom continua acumulant experiència: amb els portuguesos viatja a La Mina i per tal de tornar veu que s'ha d'obrir a l'oest per trobar vents favorables per arribar a Lisboa.

A un d'aquests viatges, quan era a prop de l'Equador va intentar mesurar la llargada d'un grau, amb criteris astronòmics potser erronis.

Al viatge a Tide (Islàndia) va veure: El comportament de les agulles a les grans latituds, per sobre del paral·lel 60°N. Les agulles s'amorren i no serveixen. Actualment es fan servir les agulles giroscòpiques.

El comportament dels nauxers davant les grans mareas: parla d'haver-les vist de 25 braces. (Actualment, una braça equival a 6 peus o sigui 1,83 metres. Total, 46 metres. A Catalunya equivalia a 1,67 metres. Total: 42 metres. Jo dubto d'aquestes apreciacions tot i que són testimoni de mareas d'uns 10 metres al port vell de Dunquerque).

Primera coneixença d' Amèrica

Més important encara: l'existència de terra ferma a l'oest d'Islàndia i que aquesta terra s'estenia cap al sud de forma indefinida amb l'existència de grans rius, indici de l'existència d'un continent. Del continent que hauria de descobrir oficialment.

Verificava així la teoria de Ramon Llull, el gran mestre, que deia "... el continent europeu demanava l'existència d'un altre de similar al seu oest per poder mantenir la curvatura de l'oceana, tal i com es mantenen les voltes...". Des del punt de vista de l'estàtica aquesta teoria no és cap disbarat. Poc importa que Colom identifiqués de bona fe aquelles terres amb el continent asiàtic o que li convingués acceptar-ho per tal de simplificar el diàleg amb els funcionaris reials.

Colom va veure que aquelles terres s'estenien cap al sud, cap a terres calentes,

on es troba l'or. I l'or és l'obsessió de l'època. Els portuguesos l'havien trobat a la Mina. Ell ho trobaria navegant a l'oest.

És cert que els càlculs que Colom podia fer eren tant sols aproximats. Regiomontanus no havia publicat encara el seu tractat de trigonometria *De triàngulis omnimodis*. Seria al 1533 i encara que aquesta matemàtica ja era als ambients científics, no era a l'abast de la gent i molt menys dels nauxers.

És lamentable que no s'hagin conservat actes, si és que es van fer, de les deliberacions dels comissionats pels reis per dictaminar la viabilitat del viatge proposat per Colom. Hauríem pogut llegir des de l'existència de prejudicis científics erronis, fins a la d'arguments d'autoritats, o sigui d'anticència.

Però Colom comptava amb quelcom de més sòlid: SABIA que Amèrica l'esperava i SABIA com s'hi arribava. A més a més, SABIA com tornar. I ho va fer.

Els ajuts a la navegació

Tractarem ara dels mitjans amb què comptaven els navegants de l'estiu del 1492 comparant-ho amb el que ara tenim i sabem:

- 1.- Nosaltres estendríem sobre la taula una carta de punt menor i escolliríem un port de destí a la costa americana.
- 2.- Fixaríem rumb i mesuraríem distàncies salvant imprevists meteorològics i avaries.
- 3.- Disposaríem de sextants i cronòmetres. De taules d'efemèride. De maquinetes de calcular i de taules trigonomètriques preveient que ens fallessin. De corredores electròniques. D'aparells G.P.S. per fixar la nostra posició a cada moment amb precisions de pocs metres, a la vegada que ens informen de la velocitat del vaixell sobre el fons, sense necessitat de parar compte als abatiments i les corrents. De mitjans mecànics -motors- per eventual ajut a la propulsió

eòlica. Medicaments adients per les malalties que es presenten als mars a recórrer. Aliments apropiats i frigorífics per tal de mantenir-los en bon estat.

Equipament de ràdio i gent especialista en permanent escolta des de terra.

Poderosos mitjans d'ajut en cas de problemes greus.

Emissores marítimes informant de l'estat de la mar a cada zona i en tot moment.

4.- Cartes de navegació i de la costa que ens espera.

5.- Seguretat de trobar a l'altra banda la possibilitat de substituir el material consumit o fet malbé.

Tot i això, seríem conscients que tindríem uns perills avaluable, a més dels imprevisibles.

Els navegants que van sortir a l'estiu del 1492 duïen uns vaixells molt vulnerables amb algunes veles. Sense cartes per senyalar res. Sense punt de destí. Amb agulles i mitjans de mesura rudimentaris. Ampolletes per a amidar intervals de temps.

Navegaven a l'estima o com es deia llavors a Castella, *por fantasía*.

Únicament Colom i tal vegada els Pinzón tenien quelcom més que fe: amb grans incerteses sabien que, sense infortunis, arribarien.

A la cort, els reis que nodrien l'esperança de competir amb el portuguès que llavors els havia avançat a la cursa per les Índies. Santàngel, Sanxís i algun amic, jueu com ells, que havia avançat diners.

Tant sabia Colom el que l'esperava que va fer canviar l'aparell llatí de la caravel·la Pinta per veles rodones, més apropiades per les llargues empopades dels alisis. La Pinta va esdevenir la més ràpida de les tres naus.

Fins als últims dies de setembre, el viatge va transcórrer de la manera que Colom esperava. Tal vegada, els últims dies Colom esdevindria perplex en no trobar la terra on

ell s'esperava. Això explicaria la seva inseguretat final front a la seguretat de comportament que manifesta després.

La navegació entre aquelles illes no va presentar cap problema important per aquell nauxer acostumat a costejar. Tan sols els problemes que ara tindríem per a navegar sense cartes en costes desconegudes i sense infraestructures d'ajuts a la navegació.

Per cercar ancoratges, diaris a l'exploració costanera, empraven l'escandall tal com s'ha fet fins la irrupció de l'electrònica a la instrumentació nàutica.

La tornada. Pinzón

Al viatge de tornada es posa de manifest la categoria marinera d'en Colom davant d'en Pinzón. En tant que Colom sap cercar i mantenir-se a sobre del paral·lel 37°N i tan sols el deixa quan li convé, Pinzón el perd i arriba per sobre del 42°N, a Galícia. Si Pinzón hagués controlat la seva nau, hauria arribat a Palos. Va haver de viatjar per arribar-hi i morir de sífilis americana encomanada per les dones taïnes que havia violat.

D'ençà que els dos vaixells van abandonar la conserva, Pinzón es desvia 5° al nord, o sigui 300 milles nàutiques. Ho fa a causa de vents de control difícil? Sembla que la Pinta, que ara duia veles rodones, tenia dificultats per cenyir¹⁸.

Tal vegada es va desviar al nord el 14 de febrer i va rebre vents de component sud que no va poder resistir. Tal vegada ja es considerava segur d'arribar i volia fer-ho abans que Colom. En qualsevol cas, sembla un error massa important per un nauxer de categoria.

¹⁸ Cenyir equival a guanyar sobrevent o sigui mantenir un rumb més o menys pròxim al punt del qual el vent arriba.

La tornada. Colom

He tabulat rumb i distàncies de cada singladura des del 3 de febrer de 1493 al que, segons la transcripció del Diari de Navegació, Colom estima una latitud semblant a la del cap de Sant Vicent (37°N) fins que té a la vista l'illa Santa Maria, la més oriental i meridional de les illes Açores.

Parla d'un total de 523 llegües de 4 milles llatines, equivalents a 1.670 milles nàutiques actuals. Deixo de banda les milles navegades al rumb Est i prenc en consideració les que declara haver navegat en d'altres rumbos. 78 milles. El trajecte des de Barcelona a Begur. Calculo l'estima inversa d'aquestes singladures sortint de l'illa de Santa Maria que es troba en latitud 37°N, s'arriba a la latitud veritable al moment en què Colom l'aprecia sense instruments, perquè, com es llegeix al Diari "*...no pudo tomar la altura con el estrolabio ni cuadrante, porque la ola no le dio lugar*".

Les dues caravel·les navegaven cap els 36° i l'error d'estimació va ser de tan sols d'un grau. Quin navegant d'avui seria capaç de repetir-ho? En defensa dels nauxers d'avui he de recordar que ara no som tan dependents d'aquestes observacions i les fem per raons d'inèrcia i per tal de comprovar el que ens diuen els instruments. Si la diferència no és massa important, ens refiem dels instruments.

Quelcom de molt diferent es posa de manifest al trajecte entre les illes Açores i el continent europeu. Amb una latitud mitjana de 37° 47,5'N, l'apartament és de 735 milles nàutiques. Colom només havia de fer rumb Est per trobar el cap de Sant Vicent i Colom ho havia fet i ho tenia molt i molt clar. Però, no és això el que fa.

Si tabulem els rumbos i les distàncies declarats al Diari, ens trobem que si deixem de banda els dies 27 i 28 de febrer en què en Colom capeja el temporal a la corda i també les 303 milles nàutiques fetes al rumb Est, ens resten 25 milles navegades a l'ENE i 266 al E 1/4 NE.

O sigui: amb vents favorables desvia més de 60 milles en un trajecte que no arriba a les 300. Fen cap a Palos? No! Cercant Lisboa!

Conclusió: Colom va anar a Lisboa per temptejar les posicions del rei de Portugal, abans d'afrontar els Reis Catòlics i els que ja sabia que no l'estimaven: els seus funcionaris. Colom no podia cometre tals errors mariners en uns mars que coneixia molt bé! Quan el més fàcil per arribar a Palos era deixar-se portar, Colom guanya sobrevent per dirigir-se a Lisboa. Aquest esforç no es correspon amb la seva innegable capacitat nàutica, però té explicació política: Colom va en busca d'una alternativa per si els Reis Catòlics no el tracten com ell creu que li correspon.

La Història evidencia que no li mancaven raons per comportar-se d'aquesta forma. (L'explicació que dona Comellas, el professor sevillà, per justificar aquesta insòlita desviació és que el temporal suportat a la corda va ser una borrasca inversa, amb vents girant contra-rellotge. Comellas no documenta aquesta afirmació al seu llibre, d'altra banda preciós. No hi estic d'acord. Aquelles naus no pateixen un abatiment de 60 milles en dos dies capejant un temporal a la corda¹⁹. I d'altra banda, Colom hauria tingut temps de corregir si hagués volgut).

Observacions científiques d'en Colom

El nord magnètic.

Al trajecte des de l'illa de Hierro fins a la de Guanahaní, Colom fa observacions pròpies d'un gran navegant.

-La primera és el canvi de signe a la declinació magnètica i la necessària

¹⁹ Navegar a la corda equival al castellà actual navegar a palo seco. Aleshores l'argot dels mariners emprava les expressions catalanes que va fer seves i va incorporar a la seva llengua. Avui ens manca llengua pròpia o jo no la trobo. Crec que aquesta mancança s'hauria de resoldre. L'ensenyament de la nàutica es fa exclusivament en castellà i d'aquesta forma, el problema mai serà resolt.

existència de zones agòniques²⁰ que aquest canvi implica.

Mostrar la circumpolaritat i els Frares. (Fig. 2 i Fig. 8)

Mostrar línies actuals. (Fig. 7)

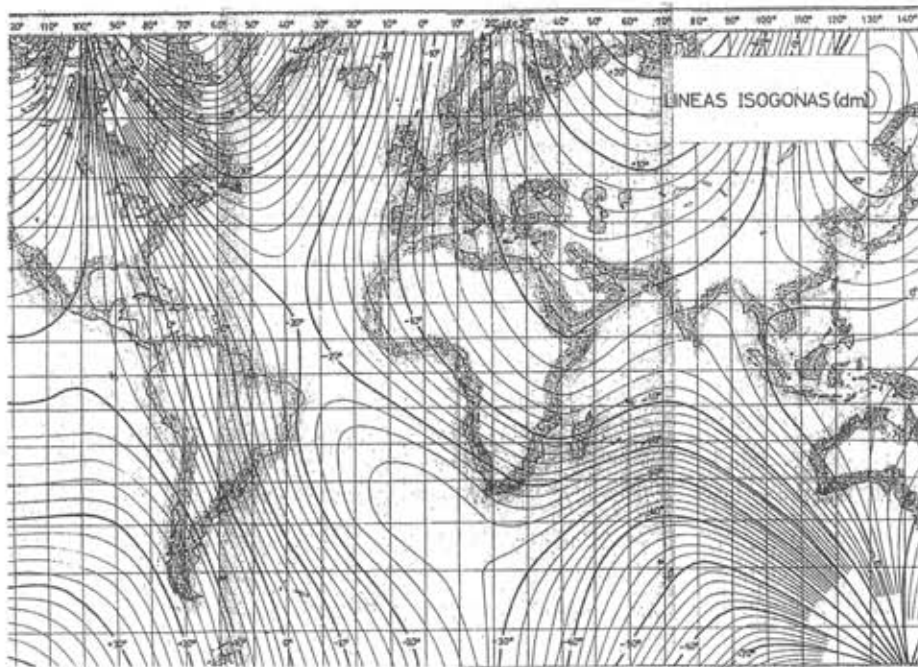

Figura 7

Diu José Luis Comellas al seu magnífic llibre "El Cielo de Colón", les agulles desviaven 4° a l'Est a Palos i 3°, també a l'Est a les illes Canàries, el 16 d'agost.

El 13 de setembre, Colom anota declinació nul·la. Però el 17, també de setembre ja mesura 2° Oest i aquest valor augmenta dia a dia fins que el dia 30 ja val 8° W.

Tot seguit va baixant fins a trobar una nova zona agònica a les Antilles.

La circumpolaritat de l'estel Tramuntana. La seva segona observació astronòmica és la circumpolaritat de l'estel Tramuntana, l'estel Polar, després anomenat a Castella el Norteo.

El 13 de setembre, amb declinació magnètica nul·la, observa que les agulles *noruestean* a la nit i *nordestean* a punta d'alba. De matinada, concorden amb l'estel. També observa les aparents anomalies de les guardes respecte a la Polar.

²⁰ Agònica: del grec gonía = angle. Sense angle.

Fra Bartolomé de Las Casas, al qual l'astro-nomia no l'interessava massa abreuja, sens dubte, el text del diari i diu que la causa de l'anomalia és el moviment que aquella estrella que llaman Norte hace con su círculo alrededor del verdadero Norte o polo... como las otras estrellas...

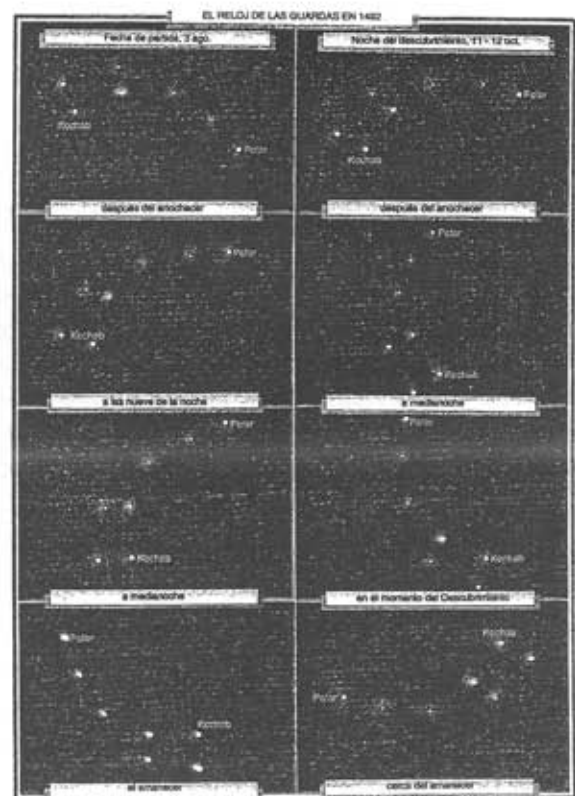

Figura 8

Al tercer dels viatges, Colom ja precisa més i diu: *Hallo que la estrella del Norte describe un círculo per anotar tot seguit la seva altura, segons l'hora.*

També diu: "... a 100 leguas de las Açores se muda la aguja de marear... y cuanto se va más adelante, más nordestea". (Aquestes 100 leguas valen 319 milles nàutiques. A la latitud de 27°, l'apartament de 319 milles correspon a 6° que afegits a la longitud de les illes Açores que és de 25°, situen l'esdeveniment al meridià 31 W).

Els vents alisis

El Colom navegant mostra el seu nivell fixant el camí del segon dels seus viatges a Índies: fa servir una latitud menor per aprofitar més bé els vents alisis i reduir el temps de la travessia.

La primera terra que troba és l'illa Barbados, la més oriental de les Petites Antilles. Tal vegada la que esperava trobar al primer dels seus viatges.

La seva personalitat

Tot seguit s'encamina cap al fort Navidad per trobar que els homes que ell havia deixat eren morts.

Es tracta del primer dels seus fracassos com a governant. Colom era gran a sobre d'una nau. Afrontant la Natura. A terra, afrontant els homes, ja no tant.

L'ORIGEN CATALÀ DE LA INDÚSTRIA SUCRERA AMERICANA

Per Carles Camp

La canya de sucre va arribar al Mediterrani a través dels àrabs. Aquest cultiu i la tècnica d'extracció del sucre havien arribat a les valls del Tigris i l'Èufrates des de l'Índia. Des d'aquestes valls es varen estendre cap al Pròxim Orient, Egipte i a l'Espanya musulmana en el segle X.

I a grans trets podem resumir així *el que se'ns explica* sobre l'arribada del sucre des del Mediterrani cap a Amèrica: del Pròxim Orient va arribar a la Sicília musulmana pels voltants del segle X, on va ser industrialitzada la seva producció per iniciativa de Frederic II en el segle XII mitjançant experts musulmans. De Sicília va passar a Madeira per obra d'Enric el Navegant el 1433, i de Madeira a Canàries per obra del Governador Pedro de Vera a la dècada dels 1480. I de Canàries va passar al Carib i Centreamèrica, i de Madeira a les Açores i al Brasil durant les primeres dècades del segle XVI.

Repassem amb detall cada pas descrit en l'anterior paràgraf i en descriurem uns importants detalls que canvien sensiblement d'aquesta història i l'origen autèntic del sucre americà, gràcies a la inestimable col·laboració dels nostres amics els censors, que apareixeran molt sovint en el present estudi.

Ja hem dit que el cultiu de la canya va ser introduït amb força a Sicília gràcies a l'Emperador Frederic II Barbarroja¹. Expressar-ho així, però, és inexacte, ja que a la Sicília musulmana la canya ja era coneguda i cultivada. El que no hi havia era un cultiu a gran escala, amb la seva conseqüent industrialització. En efecte, perquè el cultiu del sucre pugui ser alguna

¹ Henri Bresc, "La canne de sucre dans la Sicile Médiévale", dins les *Actas del Segundo Seminario Internacional sobre la Caña de Azúcar*, Casa de la Palma, Motril (Granada), Junta de Andalucía, setembre 1990, p. 43-57.

cosa més que una simple producció artesanal, diríem que casolana, pel consum domèstic, que és el que hi havia a la Sicília musulmana, necessita instal·lacions a gran escala anomenades trapig, (que més endavant, en els segles XV i sobretot el XVI, va passar a l'enginy) on es tritura la canya, i una sèrie d'instal·lacions semiindustrials on s'obté i es purifica el sucre a partir del suc obtingut del triturat de la canya.

Tot això requereix uns capitals relativament potents que puguin suportar les inversions necessàries i, més difícil de trobar encara, un mestre de sucre o mestre sucrer, que és la persona que sap fer funcionar tot aquest complicat i difícil procés.

Per això l'esmentat Frederic II volent augmentar els seus ingressos a Sicília, demana a Riccardo Filangeri, Batlle del Regne de Jerusalem, que li envii a Palerm "dos homes que bé sàpiguen fer el sucre"², l'any 1239-40. La imminent caiguda de Palestina a mans de musulmans dificultava ja seriosament la importació de sucre des del Pròxim Orient i deixava desabastits els mercats que italians i catalans havien obert a Europa i fent, per tant, rendible el seu cultiu a escala industrial en algun lloc físicament més proper als mercats i amb molts menys problemes d'accés. Els ports de l'àrea catalana, sobretot els més potents (Barcelona, València i Mallorca) tenien una importància cabdal en el comerç del Mediterrani Occidental i tenien un gran pes sobre el comerç del sucre en aquesta zona³.

Seguint amb la narració tothom està d'acord que el cultiu de la canya de sucre a Madeira va ser obra de l'Infant Enric el Navegant el 1433. En el que ja no estan d'acord els estudiosos és d'on va importar la tecnologia del cultiu i la seva industrialització. Uns diuen que des de Sicília (Cadamosto 1944; Dias

Leite 1947; Fructuoso 1873), altres, que des del Sud de Portugal o de l'Espanya musulmana, i, finalment, en Duarte Leite (1941) creu que varen ser mercaders italians⁴.

Tota aquesta confusió és un signe evident que, per la raó que sigui, no hi ha cap documentació ni cap altra mena de prova que clarifiqui d'on va venir aquesta tècnica a Madeira.

Anem a pams. Si bé els mercaders italians coneixien bé els mercats del sucre (no menys que els catalans, com hem vist) i sens dubte disposaven de capitals suficients, és molt més difícil de creure que coneguessin la tecnologia de l'explotació agrícola d'aquesta planta i de la seva complicada manufactura, impossibles de conèixer en el clima de les regions on hi havien les principals ciutats comercials italianes (Gènova, Pisa, Venècia, Florència, Siena, etc.), llevat que sabessin on contractar mestres sucres amb garanties, fet no comprovat.

La segona explicació tampoc no és possible puix que està comprovat que en aquestes zones, sobretot a l'Espanya musulmana, és a dir, en el Regne de Granada, no hi havia en absolut cap producció industrial de sucre. La canya de sucre era cultivada, com succeïa en la Sicília musulmana, en cultius petits, casolans, gairebé només per a l'autoconsum amb uns petits excedents. No hi ha cap evidència ni arqueològica ni documental de producció de sucre a gran escala ni de l'existència de mestres sucres en aquella zona fins entrat el segle XVI, i, tot i així, estava en mans de moriscos i de conversos, que no consten mai, en cap moment de l'expansió de la canya de sucre per l'Atlàntic⁵.

² Nota (1), p. 45.

³ Ángel Barrios García, "Precios de mercado y niveles de precios en Europa Bajomedieval", dins les *Actas del Tercer Seminario Internacional sobre la Caña de Azúcar*, Casa de la Palma, Motril (Granada), Junta de Andalucía, setembre 1991, p. 9-28.

⁴ Sidney M. Greenfield, "Sugar cane in the Atlantic Islands", dins les *Actas del Primer Seminario Internacional sobre la Caña de Azúcar*, Casa de la Palma, Motril (Granada), Junta de Andalucía, setembre 1989, p. 67.

⁵ G. Rosselló Bordoy, "Cerámica y azúcar en época medieval", dins les *Actas del Cuarto Seminario Internacional sobre la Caña de Azúcar*, Casa de la Palma, Motril (Granada), Junta de Andalucía, setembre 1994, p. 89-90.

Fins i tot, com diuen la Carne Barceló i l'Antoni Labarta: "Si hagués existit a l'al-Andalus una indústria sucrera, tant sols incipient, en època islàmica, la seva nomenclatura tècnica s'hauria conservat. O, dit d'una altra manera, la indústria sucrera hauria heretat els seu vocabulari dels àrabs, si [el Regne de València] n'hagués heretat les seves tècniques". Afegeixen: "Els testimonis cristians sobre aquest vocabulari difereixen molt de l'usat pels àrabs, mentre que s'acosten a l'usat pels sicilians". I ho rematen dient: "És important de ressenyar sobre això que en Pedro de Alcalá no recull en el seu Vocabulista cap paraula relacionada amb la indústria sucrera. Això resultaria especialment estrany si a la seva època haguessin existit a la zona granadina manufactures de sucre heretades dels nazarís, ja que l'obra fou composta a Granada el 1505"⁶.

L'explicació que en Pedro de Alcalá era, com molts dels erudits de la seva època que contradiuen els preceptes de la història oficial, un pobre imbècil que no coneixia el vocabulari emprat a la inexistent (com hem vist) indústria sucrera de Motril, a 70 Km de Granada, és totalment inversemblant. És una explicació molt típica, d'altra banda, com hem dit, de la història oficial, davant de la qual val més riure per no plorar⁷.

Això fa que l'única explicació creïble de les donades sigui la de l'origen sicilià.

Recordem que llavors Sicília formava part de la Monarquia Catalana, i que fins i tot la mateixa família real catalana havia tingut plantacions de canya en aquesta illa, i era un cultiu del qual l'Estat en treia molts ingressos via impostos⁸.

⁶ Carne Barceló, Antoni Labarta, "La industria azucarera valenciana y su léxico (siglos XV-XVI)", dins les *Actas del Segundo Seminario Internacional sobre la Caña de Azúcar*, Casa de la Palma, Motril (Granada), Junta de Andalucía, setembre 1990, p. 77, 96-7.

⁷ Nota (6), p. 98.

⁸ Nota (1), p. 51.

Cal recordar també que l'Infant Enric el Navegant era cunyat d'Isabel d'Urgell, filla d'en Jaume d'Urgell el Dissortat. Això li va donar a l'Infant els contactes necessaris per a accedir a la tecnologia de la producció sucrera.

Però, per què anar tan lluny quan tenia més a la vora seu un altre lloc on la indústria del sucre era ja molt potent? Ens referim al Regne de València.

En efecte, ja el 21 de desembre de 1305 el Rei Jaume II sol·licitava de Sicília que li enviessin un esclau sarraí mestre en cotó i un altre mestre en canya de sucre, i llavors de cotó i canya en quantitats suficients. Tot i que ja en el segle XIII la canya de sucre ja era un cultiu força important, aquest Rei es va proposar d'estimular-ne la producció a escala industrial atesos els beneficis que donava aquesta activitat.

I amb força èxit. Ja el 1395 consta un "molí de sucre" a Gandia, a Cullera el 1400. El 1408 el Consell municipal de València contracta en Nicolau Santafè com a "mestre sucrer". Es produïa sucre el 1415 per la zona de Castelló; el 1415 a Gandia; el 1413 a Oliva, on el 1433 hi havia aquest cultiu a gran escala. El 1417 a Xeresa. El 1434 (com a mínim) a Beniarjó. I moltes altres més. La noblesa de la zona, els Vic, els Cardona i sobretot els Borja varen estimular l'extensió d'aquest cultiu lucratiu de forma extensiva i la seva producció a escala industrial⁹.

Tant fou així que es coneixen casos de famílies de la nació catalana que tenien cultius de sucre fora de la Península i fins i tot fora de l'àrea dominada per la Monarquia Catalana. Un exemple són els Ferrer, que tenien a Xipre una gran plantació de canya de sucre, en el temps dels venecians,

⁹ Santiago Laparra López, "Un paisaje singular: Borjas, azúcar y moriscos en la Huerta de Gandía", dins les *Actas del Quinto Seminario Internacional sobre la Caña de Azúcar*, Casa de la Palma, Motril (Granada), Junta de Andalucía, setembre 1993, p. 130-1.

a Limasol¹⁰. Recordem que els Ferrer eren familiars del Descobridor.

I, com que tot el que és català a partir dels Reis Catòlics (a vegades fins i tot abans) queda menyspreat o, la majoria de vegades simplement desaparegut, la indústria sucrera valenciana ha sigut tradicionalment menysvalorada. Fins al punt que, pels voltants del 1500 hi havia gran consum de sucre a la Península d'origen valencià. Diu l'Àngel Barrios: "*No acabo de comprender com tants pocs marjals de canyes dolces a la Vall del Guadalfeo i Río Verde poden abastir el consum internacional o si volem [només] el consum de la part peninsular europea. Potser hi ha un problema de fonts...*"¹¹. I tant que hi ha un problema de fonts!: ignorar la gran producció que hi havia al País Valencià per aquestes dates, el 1500 i primeries del segle XVI.

El primer enginy de sucre instal·lat a Madeira no hi consta fins l'any 1452¹² en una llicència que l'Infant Enric concedeix a en Diego de Teive, personatge molt vinculat a Catalunya i al Descobriment, puix va ser ell i el seu pilot Pero Vasques qui varen comunicar a en Colom l'existència d'un Continent a l'altra banda de l'Atlàntic¹³. Un familiar seu, anomenat a Catalunya Velasco de Tayde, Prior de l'Orde de Sant Joan de Jerusalem a Portugal i lloctinent del Gran Mestre de l'Orde, el català Pere Ramon Sacosta, era a Catalunya, amb un seguici de 16 acompanyants a l'estiu del 1463¹⁴. Les

¹⁰ Eugeni Casanova, *Almogàvers, monjos i pirates. Viatge a l'orient català*, Barcelona: Proa, 2001, p. 225.

¹¹ Àngel Barrios, dins les *Actas del Tercer Seminario Internacional sobre la Caña de Azúcar*, Casa de la Palma, Motril (Granada), Junta de Andalucía, setembre 1991, p. 141.

¹² Nota (4).

¹³ Carles Camp Pérez, "Diego de Teide, Colom i la Descoberta", *Actes del Segon Col·loqui sobre Colom, Portugal, i la Descoberta d'Amèrica*, en premsa.

¹⁴ Jaume Sobrequés i Callicó, *Catálogo de la Cancillería de Enrique IV de Castilla, Señor del Principado de Cataluña*, Centro Superior de Investigaciones Científicas, Institución Milá y

relacions d'aquesta família amb Catalunya eren més que evidents.

Per tant, no és veritat que la introducció de la producció sucrera va ser simultània a Madeira i a València, importada simultàniament i directa de Sicília com algú ha afirmat¹⁵. A Madeira va ser posterior, tal com està comprovat i contrastat.

Hi ha un detall important: es coneix el nom del mestre sucrer que va dur la tecnologia de la indústria sucrera a les Açores. Segons unes fonts es deia Antonio Curvelo, però per altres es deia Antonio Catalao, curiosament¹⁶. El canvi de nom té una explicació si sabem que Castella va dominar 60 anys Portugal (1580-1640), temps més que suficient per "arreglar" la documentació al seu gust.

El pas següent és l'arribada d'aquesta tecnologia a les Canàries.

Ens diuen els estudiosos Eduardo Aznar Vallejo i Ana Viña Brito: "*La planta [canya de sucre] fou introduïda (a Canàries) des de Madeira, d'on el governador Pedro de Vera la va fer venir, juntament amb el personal necessari per a la seva posada en cultiu i industrialització. Aquest origen portuguès deixarà una àmplia marca en la designació de les instal·lacions, els operaris, els instruments...*". I continuen: "*Des de Canàries el sucre passarà a les Índies, com posen de manifest les reials cèdules per què en Lope de Sosa dugui a l'Espanyola mestres de sucre canaris*"¹⁷.

Fontanals, Departamento de Estudios Medievales, Anuario de Estudios Medievales, Anejo 7, Barcelona, 1975, p. 281, 295.

¹⁵ Nota (6), p. 75.

¹⁶ Nota (4), p. 71.

¹⁷ Eduardo Aznar Vallejo, Ana Viña Brito, "El azúcar en Canarias", dins les *Actas del Primer Seminario Internacional sobre la Caña de Azúcar*, Casa de la Palma, Motril (Granada), Junta de Andalucía, setembre 1989, p. 155.

Aquesta història xoca, però, amb uns importants problemes pràctics. La primera és: i com se li va ocórrer a un andalús de Xerès d'aquells temps com diuen que era en Pedro de Vera cultivar canya de sucre precisament? Què en podia saber ell d'aquest cultiu? Segona, i més important encara: en aquells temps Castella i Portugal eren enemics mortals. ¿Com permetria Portugal que una tecnologia seva, tan lucrativa en aquells temps, com hem vist, fos cedida des de casa seva al seu pitjor enemic?

En un altre estudi demostrarem com en Pedro de Vera era, en realitat, natural del Regne de València i era un membre dels Martínez de Vera, de la comarca de la Safor, i de sang reial, i que, per això mateix podia ser Governador. En el Regne de València, sobretot en aquella zona, com hem vist, la indústria sucrera era molt potent. Això obvia tots els problemes, creiem que insuperables, de la teoria oficial: el Governador Vera senzillament se'n va endur del seu país els experts i els planters necessaris per a produir el que ja es produïa, i amb molt d'èxit, a casa seva.

A més, cap estudiós concreta en quina documentació o en quines proves es basa aquesta afirmació. Els uns se citen als altres, però ningú no aporta cap prova concloent¹⁸. Simplement cròniques redactades pels voltants del 1600 on s'explica que el Governador Pedro de Vera va fer venir "d'Espanya i de Madeira" tot d'articles de producció agrícola i ramadera, entre les quals hi havia el planter de sucre¹⁹. Com que no es versemblant que l'arxienemic l'ajudés, això fa pensar que "i de Madeira" és una interpolació més dels censors per a intentar despistar puix l'únic lloc d'on podia venir el sucre des d'Espanya era el regne de València, fet que calia esborrar de la

¹⁸ Eduardo Aznar Vallejo, *La integración de las Islas Canarias en la Corona de Castilla (1478-1526)*, colección Viera y Clavijo, VI, Ed. Secretariado de Publicaciones de la Universidad de La Laguna, 1983, p. 260.

¹⁹ Francisco Morales Padrón, *Canarias, Crónicas de su conquista*, Ed. Cabildo Insular de Gran Canaria, 1978, p. 164, 226, 253, 317 i 419.

història. A part de tot en cap dels textos esmentats concreta que la canya de sucre vingués de Madeira! Concloure que la canya de sucre va venir exactament de Madeira és una mera suposició, quasi una conjectura basada en la negació de l'existència d'una indústria sucrera a "Espanya", negació totalment i absoluta inexacta, com hem vist, suposició a la que els censors volien que els lectors de les cròniques esmentades arribessin.

Crònica Ovetense (del 1639), que se'n diu que és una còpia de l'original escrit per l'Alferes Alonso Jaimes de Sotomayor, original que, naturalment, tal i com seria d'esperar, s'ha "perdut": "*el gobernador Pedro de Bera ynbrió a España y a la ysla de la Madera por frutales y cañas de asúcar, legumbres y todo jénero de ganados, y casa, y se plantaron por toda la ysla muchísimos cañauerales, que luego comensaron a dar ynfinito asúcar muy bueno... ...el dicho gobernador Bera hiso el primer ynjenio de agua serca de la ciudad... ...y el alféres Sotomayor hiso otros, que molía con caballos*" veient de passada com el cultiu es va estendre sobremanera (2-15d). Costa de creure que a Madeira sobressin, per a l'enemic a més, tants mestres sucres.

Crònica Lacunense (còpia tardana, del segle XVII), on en Pedro de Vera és anomenat Rodrigo (però només a la portada) i posen l'inici de la campanya de l'anomenat Jean de Bethencourt el 1439 en comptes del 1402, que és el que ens diu la història oficial, ben bé no es pot estar en tot. El text que ens ocupa, en aquest cas, és el mateix (2-15e).

Crònica Matritense (la més propera als fets, "només" uns setanta anys després, a mitjans del segle XVI) ens dona una versió diferent: "*hiço traer de Castilla y de la isla de Madera muchos sarmientos y otras plantas y semillas y cañas de asúcar... ...Y Pedro de Vera hiço el primer ingenio de el agua en ella... ...y Alonso Jaimes hiso otro que molía con caballos... ...Así que los dichos ingenios fueron los primeros que fabricaron açúcares en Canaria*" (2-15f). Atenció al detall: ja no és Espanya, és de Castella on vénen els béns

productius importats pel Governador, a part de Madeira, és clar. Això ens dona a entendre que no era ni "Espanya" ni "Castella", de ben segur que era "Catalunya" o "València".

Historia de la conquista de las siete yslas de Canaria, que és una recopilació feta el 1646 que també diu " *el governador Vera imbió a España y a la ysla de Madera por frutales y cañas de asúcar, legumbres y todo género de ganados y casa, y con esto se plantaron por toda la ysla muchísimos cañaverales, que luego empesaron a dar mucha abundancia de asúcar / muy bueno* " (215g).

Libro Segundo prosigue la conquista de Canaria diu ser una còpia fidel (sic) d'un original escrit per uns anomenats Pedro Gómez Escudero (Scudero) i un Sedeño o Cerdeño i ens diu: "*El Gobernador Pedro de Vera invió a Spaña i a la isla de la Madera a buscar frutales para plantar luego que se acauó la conquista, con que en brebe tiempo se pobló de frutos: parras, cañas de asúcar, i todo género de árboles, legumbres, animales, asnos, cauallos, ieguas, vacas, bueies, conejos, perdices, menos liebres que no ai.* " (2-15h)

(2-15c) Francisco Morales Padrón, Canarias, Crónicas de su conquista, Ed. Cabildo Insular de Gran Canaria, 1978, p. 164, 226, 253, 317 i 419.

(2-15d) Nota (2-15c), p. 164.

(2-15e) Nota (2-15c), p. 226.

(2-15f) Nota (2-15c), p. 253.

(2-15g) Nota (2-15c), p. 317.

(2-15h) Nota (2-15c), p. 419.

Un punt essencial és la coincidència del lèxic. És clar que aquesta tecnologia, tant la que trobem a Canàries com la que trobem a Madeira, venia del mateix lloc, però no de Sicília, sinó del Regne de València.

Així tenim la paraula castellana "**trapiche**", que està admès que és la castellanització de la paraula catalana "**trapig**"²⁰ que és el nom

²⁰ María Martínez Martínez, "Producción de azúcar en Murcia: un proyecto fracasado del

que des de les primeries del segle XV se li dona al molí de sucre en el Regne de València.

Diuen que trapig ve de "trapeto", paraula amb la qual els sicilians anomenaven al mateix instrument. Per tant l'ús de la paraula "trapiche" a Madeira i a Canàries ve del català, del Regne de València. I del mateix lloc ve l'ús de la mateixa paraula a les Índies.

Conseqüentment, és fa molt inversemblant que del sicilià "trapeto" es passés al portugués en forma de "trapiche", i del portugués passes al castellà. A més, a Múrcia, la paraula "trapiche", com a castellanització de "trapig" ja era usada l'any 1456²¹, 30 anys abans del suposat viatge de la paraula de Madeira a Canàries.

En Joan Coromines remarca l'origen mossàrab del terme, no castellà²² i afegeix l'estudiós Humberto López Morales: "*És curiós que la primera documentació del vocable [trapiche] no aparegui (segons el que avui sabem) fins al 1535, precisament a la Història de Fernández de Oviedo, data en veritat molt tardana per una paraula que devia tenir uns quants segles de vida...*"²³. Molts segles, però, en català, és clar. Paraula que els censors no varen poder evitar d'usar-la, substituint-la, quan varen poder, per la paraula "ingenio".

Segons el Diccionari Alcover-Moll un "trapig" és una fusta per a premsar, no és així solament l'acció de "trepitjar", és la

siglo XV", dins les *Actas del Cuarto Seminario Internacional sobre la Caña de Azúcar*, Casa de la Palma, Motril (Granada), Junta de Andalucía, setembre 1992, p. 155.

²¹ Nota (20), p. 158-62.

²² Humberto López Morales, "Orígenes de la caña de azúcar en Iberoamérica", dins les *Actas del Primer Seminario Internacional sobre la Caña de Azúcar*, Casa de la Palma, Motril (Granada), Junta de Andalucía, setembre 1989, p. 201.

²³ Nota (22), p. 202.

mateixa eina en què es fa. Tampoc és d'estranyar que s'escrigui amb "a" puix el verb "trepitjar" és "trapitjar" en català occidental, segons ens diu en Joan Corominas. Per cert, l'ús de la paraula "trapig" com a instrument de premsar canya de sucre ja consta a Castelló de la Plana el 1417.

És més espinós l'avaluació de la paraula "melassa" (líquid de color fosc, sabor dolç, que resta com a residu del sucre de canya), en castellà "melaza" (que no sembla deriva de "miel", puix la "i" abans de la "e" en castellà s'hi acostuma a fegir, no a treure), en francès "mélasse" i "molasse" en anglès.

També es pot considerar la paraula catalana "bagàs" (residu de la canya de sucre un cop se n'ha tret el suc), que és "bagazo" en castellà, però en francès és "bagasse", igual que en anglès. No sembla pas que aquesta paraula francesa vingui del castellà, sinó que per la seva forma sembla més aviat agafada directament del català.

Cal tenir en compte també el concepte "massa cuita" (suc de la canya escalfat amb vapor) anomenada en francès "masse cuite" i "fullmasse" o "masse cuite" en anglès. Al ser el cultiu de la canya fet pels francesos al Carib posterior, varen agafar el seu vocabulari dels espanyols que ja feia temps que hi produïen sucre, i per al mateix concepte els francesos també varen agafar la paraula catalana.

A Santo Domingo, per cert, la part de la planta que quedava a terra un cop tallada la canya l'anomenaven "zoca" i la segona soca era anomenada "rezoca"²⁴: òbvies catalanitzacions de les paraules catalanes "soca" i "resoca", del mateix significat.

Més complicat és l'assumpte de la paraula "tafia", escrita així en molts idiomes diferents, que és el líquid resultat de la fermentació del suc extret de la canya de sucre. Tot i que a Canàries asseguruen que allí s'hi va produir la primera tafia ningú sap qui va inventar tal producte i molt menys quin és l'origen del mot.

Molt més complicat és encara l'origen del "rom", és a dir, el líquid obtingut amb la destil·lació de la tafia, i sobretot també en l'origen de la paraula amb els seus derivats, "ron" i "rhum". L'única teoria en vigor diu que ve de la paraula anglesa "rumbuillon", que en l'anglès col·loquial mariner de l'època volia dir tumulte, motí o gresca desenfrenada, ocasió aquesta darrera on es feia gran consum d'aquest producte. Però això és una mera especulació ja que també podria ser al revés perfectament.

La primera vegada que apareix la paraula escrita és a Barbados pels 1650. Pels 1660, un tal Pare Labat, monjo francès resident a Guadalupe que va salvar la vida després d'usar-lo com a medicina, va ser qui el va refinar fent servir el mètode "conyaquès". El va refinar, però ell no el va pas inventar, això ningú ho diu.

Un gran misteri plana així sobre la tafia i el rom. No tenim cap font que ens informi dels seus orígens ni el significat ni menys l'origen d'ambdós mots.

Català	Castellà	Francès	Anglès
melassa	melaza	mélasse	molasse
bagàs	bagazo	bagasse	bagasse
massa cuita		massecuite	massecuite
soca	zoca		
resoca	rezoca		
trapig	trapiche		
Italià: titrapeto			
tafia	tafia	tafia	tafia
rom	ron	rhum	rum

I per dir que no eren castellans se'ns diu que hi havia a l'illa de Santo Domingo uns 200 portuguesos treballant com a tècnics en els enginyers sucres el 1535²⁵. Resulta igualment molt increïble que Portugal permetés tanta gent experta que marxés del seu país per

²⁴ Nota (22), p. 199-200.

²⁵ Nota (22), p. 197.

anar a beneficiar (i molt) a l'arxienemic, que era Castella. És molt més versemblant que fossin valencians o sicilians; en qualsevol cas súbdits de la Monarquia Catalana, cosa que la censura no podia tolerar que quedés escrit.

Ja en Colom va dur plançons de canya de sucre en el seu segon viatge per a comprovar com s'acimatava aquesta planta a les illes del Carib. Només algú de la Nació Catalana, on la indústria del sucre era potent, se li hauria ocorregut la possibilitat d'aquesta activitat econòmica. La presència catalana era tan evident que han hagut d'admetre que va ser el català Miquel de Ballester, primer alcaid de La Vega de la Concepción a l'Illa Espanyola qui va instal·lar la primera producció industrial de sucre²⁶. En efecte, en el museu de les Casas Reales de Santo Domingo hi ha una inscripció que especifica el següent: "1505.- *Se producen azúcares en La Vega por los vecinos Ballester y Aguillón o Aguiló*" essent aquest darrer un altre cognom català.

Conclourem aquest apartat afirmant que totes les evidències (com el viatge de la paraula trapig-trapiche) i les explicacions lògiques i versemblants (i no les contràries que ens vol fer creure la història oficial) ens duen al fet que l'origen de la indústria sucrera portuguesa (millor dit, de les seves colònies), de Canàries i d'Amèrica és clarament d'origen valencià. Qualsevol poc probable desviació cap a Sicília no ens mou del Estat de la Monarquia Catalana, que ens han dit fins ara que no va tenir res a veure ni amb el Descobriment ni amb la Conquesta d'Amèrica.

Andalusia no tenia una indústria desenvolupada ni cap mestre sucrer, per tant d'allí no va sortir la indústria sucrera americana. **Només el Regne de València tenia el potencial tècnic i humà capaç de desenvolupar-la,** encara que fos via Canàries, del mateix origen.

Es fa així molt clar quin és l'autèntic origen de la indústria sucrera americana. El seu inequívoc origen valencià és una prova més

²⁶ Nota (22), p. 192.

de què va ser la nació catalana la que va conquerir i descobrir el Nou Món.

I com a corol·lari d'aquesta conclusió explicarem que s'ha comprovat que el sucre no era un aliment habitual en el Regne de Castella ni a Andalusia abans del segle XVI, i si que ho era en els territoris catalans i a l'Aragó, especialment al Regne de València²⁷. En el Regne de Castella només els moriscos de l'antic Regne de Granada el consumien habitualment. Pels cristians de Castella era un producte de gran luxe en el millor dels casos, quan no s'usava només com a medicament. I en Colom, el 1494, fa portar una quantitat relativament important de sucre (parla de 10 caixes) cap a les Índies, ja que els espanyols que ja hi eren instal·lats el troben a faltar²⁸. Si aquests espanyols, tots ells cristians, haguessin sigut andalusos, extremerys o castellans, com ens volen fer creure, no haurien trobat a faltar un aliment que habitualment no consumien. Igualment, en el tercer viatge, l'any 1498, en Colom regala als indígenes de l'illa ja anomenada per ell de la Trinitat, entre altres foteses, sucre, ignorem, però en quina quantitat²⁹. Si haguessin sigut del Regne de Castella, com ens volen fer empassar, aquests mai haurien regalat un producte tant car i escàs, un producte que era per ells de gran luxe i a més, un medicament que els podria ser imprescindible més endavant, això, només per a fer una gràcia, no ho haurien mai regalat i menys encara tenint altres coses per a fer-ho, que segurament eren ja suficients. Unes proves més, si calguessin, de la nacionalitat dels qui varen descobrir i conquerir Amèrica.

²⁷ Expiración García Sánchez, "El azúcar en la alimentación de los andalusíes", dins les *Actas del Primer Seminario Internacional sobre la Caña de Azúcar*, Casa de la Palma, Motril (Granada), Junta de Andalucía, setembre 1989, p. 230.

²⁸ Nota (22), p. 192.

²⁹ Cristóbal Colón, *Textos y Documentos completos*, edició de Consuelo Varela, Alianza Editorial, 1992, p. 395.

**BARIAY, EL LLOC A LA COSTA NORD
DE CUBA ON DESEMBARCÀ COLOM
EL 28 D'OCTUBRE DE 1492**

Per Ernest Vallhonrat

El Dr. Luis González Pérez, prestigiós professor del Departament d'Història de la Universitat de Oriente, a Santiago de Cuba, ens ha fet arribar el seu interessant i documentat treball: "El Grupo Humboldt comprueba la tesis de Bariay en 1941", el lloc de la costa nord de Cuba on desembarcà Cristòfor Colom el 28 d'octubre de 1492, en què aporta el procés d'identificació als 450 anys del fet.

Diversos investigadors i autors cubans i estrangers -diu l'autor- atribueixen diferents llocs a la costa nord de l'illa de Cuba, entre Novitas i Baracoa, com l'holandès F. A. Vernhagen (1864); el canari Antonio María Manrique (1889); el cubà Herminio C. Leyva y Aguilera (1892) i l'almirall espanyol Patricio Montojo (1892).

L'historiador cubà Ramón Guerra Sánchez, en el volum I de la seva obra "Historia de Cuba" (1921) resumeix la disparitat d'opinions existents en fixar el punt de desembarcament de Colom en el seu primer viatge que es mantenia encara en els inicis de 1920: "El lugar donde el Almirante tomó tierra el citado 28 de octubre de 1492 no ha podido ser fijado con exactitud".

El 1936, J. Van der Gucht, enginyer civil, i S.M. Parajón, pilot mercant, en el seu treball "Ruta de Cristóbal Colón por la costa norte de Cuba" afirmen que el lloc se centrava entre Gibara i Cayo Lucrecia, puertos: Gibara, Jururú, Bariay, Vita, Naranjo i Samá.

A l'estiu de 1940, el prestigiós professor d'Història de la Universitat de Harvard, Dr. Samuel Eliot Morison, arqueòleg naval i expert navegant, amb un alumne seu i a bord del veler "Mari Otis", repetí la ruta del primer viatge de Cristòfor Colom "des de la recalada a Sant Salvador per les Bahames a Cuba i al llarg de la bella província d'Orient fins al cap de Maisí". D'acord amb les

indicacions del Diari de l'experimentat marí confirmà "de visu" els arguments a favor de la bahá de Bariay, com el lloc on recalà Colom, exposat des de 1936 per Parajón, Van der Gucht i el Dr. Carlos Iñiguez.

El 25 de juny de 1940, en el "hall" de l'hotel "Casa Granda" de Santiago de Cuba, el Dr. Morison s'entrevistà amb el Dr. Pedro Cañas Abril, president de la "Sociedad de Geografia e Historia de Oriente" i destacat professor de geografia de l'Institut de Santiago de Cuba i amb el Sr. Luís Casero Guillén, membre de la SGHO, ambdós fundadors del "Grupo Humboldt" als quals el Dr. Morison mostrà els resultats dels seus treballs i va exposar-los la preparació d'un nou viatge per l'any següent (1941) en el qual participaren membres del "Grupo Humboldt" de Santiago de Cuba.

L'objectiu d'aquestes excursions -subratlla en el seu informe Luís Boix, inspirador i participant de les dues singladures a la costa nord d'Orient: "Existeix una concòrdia en les dades del "Diari" de Colom i tots els accidents de la costa i el relleu, de forma tal que Bariay s'ajusta exactament a la descripció que en fa, i queda identificada aquesta badia com el "Rio o Puerto de Sant Salvador" de nomenclatura colombina. Gibara s'ajusta perfectament a "Rio de Mares", i així successivament es pot reconèixer amb precisió els detalls de la costa, de les altures, dels fons, distàncies, etc. de la porció del litoral recorreguda per l'Almirall en el seu viatge de descoberta, fins a dissipar tot dubte quant a la identificació d'aquests llocs".

I... sobre el punt exacte on desembarcà Colom en terra cubana afirmà Morison de manera categòrica: "He pogut comprovar que el primer port cubà en què recalà el Descobridor d'Amèrica fou el de Bariay, situat a l'oest de Gibara. Coincideix exactament la detallada descripció d'aquesta rada feta pel Gran Almirall en el seu "Diari" del viatge amb la citada Bariay, la qual va batejar amb el nom de Sant Salvador".

Uns anys després, el 1952, per iniciativa del grup Humboldt i amb el suport de l'empresa

cubana Santa Lucia, S. A., es constitueix al port de Bariay, un obelisc amb unes lletres gravades que diuen: "Bariay. 28 d'octubre de 1492. Lloc del primer desembarcament de Colom a Cuba". Aquest lloc senyalat en virtut dels treballs d'investigació realitzats pels senyors: J. Van der Cucht, S. M. Parajón. (Acord del segon congrés d'història), Samuel E. Morison y el Grupo Humboldt de la Sociedad de Geografía e Historia de Oriente. El monument que la marca es deu a la iniciativa de la Santa Lucia Company, S. A. Any 1952".

Brúixula
de l'època dels descobriments.

BREUS REFLEXIONS A L'ENTORN DE LA PRIMERA CARTA QUE VA ESCRIURE EL DESCOBRIDOR CRISTÒFOL COLOM AL SEU AMIC LLUÍS DE SANTÀNGEL ANUNCIANT-LI EL DESCOBRIMENT D'UN NOU MÓN.

Per Manuel Bestratén i Sabaté

Tinc a la vista la còpia de la Carta que el dia XV de febrer de l'any 1493 va escriure el Descobridor d'Amèrica al seu amic Lluís de Santàngel, Escrivà de Ració de la Casa Reial d'Aragó.

Aquesta còpia, impresa en castellà, ho va ser el mateix any 1493 als tallers de Pedro Posa, de Barcelona, i ho va ser, al parèixer, traduïda d'una carta escrita en català, (segons ja apuntava el Dr. Luis Ulloa)¹ cosa no gens estranya si tenim en compte les moltes paraules catalanes o castellanitzades que hi apareixen i que el propi fill de l'Almirall, Fernando, ens diu que guardava a la seva Biblioteca una Carta escrita en català, segons es dedueix de la nota que es troba escrita pel propi interessat al seu llibre "Abecedarium", a la pàgina 369, que es guarda a la Biblioteca Colombina de Sevilla, on es llegeix: "Letra enviada al escrivà de ració a 1493 en catalan"

Naturalment que Cristòfol Colom havia après a escriure el castellà, en aquest cas, si la còpia de la Carta que comentem seria reproducció autèntica de la Carta original, l'aparició de tantes paraules catalanes o castellanitzades que s'hi troben ens portarien a endevinar que el Descobridor d'Amèrica podria ser català, tota vegada que súbdit de Castella ja sabem que no ho era.

La còpia d'una carta escrita també en català li va servir a l'impressor Bartolomé Kuestler, quan l'any 1497 va traduir a l'alemany la Carta i diu que l'havia copiat d'una carta escrita en català i d'una escrita en llatí que havia tingut a la vista.

¹ LUIS ULLOA. *Noves proves de la Catalanitat de Colom*. París.

Una Carta de Pere Posa, però manuscrita, es guarda com si fos original al Real Archivo de Simancas, però diu l'historiador Carlos Sanz, "*el manuscrito de Simancas no es "documento original" si por original entendemos "original de manos de Colón", sino una copia sacada de la edición castellana impresa en folio por Pedro Posa*".

Cal destacar que en totes les versions que es varen fer al segle XV de la Carta de Colom, ja sigui en llatí o en qualsevol llengua estrangera, fins hi tot en italià, sempre se li diu "*Colom*", cognom aquest que també utilitzen alguns personatges de l'època, com l'historiador i Cronista Oficial de Castella, Fernández de Oviedo (que coneixia personalment el Descobridor i els seus dos fills) en la seva "*Historia General y Natural de las Indias*", o el portuguès Joao de Barros, Cronista Oficial del Rei de Portugal Don Joan II, al seu llibre "*Décadas de Asia*", on també l'anomena sempre *Cristovao Colom*.

Però... voldríem parlar aquí de la Carta reproduïda per Pere Posa, a Barcelona, per fer notar algunes observacions que, particularment com a català, ens criden l'atenció:

Sigui la primera, les paraules catalanes o castellanitzades que s'hi troben, com: *aureis*, *Magestat*, *Ferrandina*, *Isabel.la*, *fuyan* (de fugir), *foia* (de fulla), *fartos* (farts, molts), *no hauria*, *cabos de agujetas* (caps d'agulletes)² *algodón filado*, *fortísimas*, *posesión*, *disformes*, *quatorze*, *launes de arambre* (llaunes d'aram), *fustes*, *fierro*, *ayuntar* (ajuntar) *faràn*, *deprendiesen* (de depren-dre), *la mar*, *abastadas* (d'abastar), etc.

Ens sorprèn també la frase "*au au, a donde nace la gente con cola*", paraules que coneixent de la gran cultura de l'Almirall hem de pensar que pretenen tan sols cridar-mos l'atenció. La paraula "*au au*" era precisament el crit de guerra que utilitzaven

els valerosos guerrers catalans coneguts com "*almugavers*".³

També al començament de la Carta, Colom diu al seu amic Santàngel, i també a la Carta que va escriure a l'amic Lluís Sanches, Tresorer de la Corona d'Aragó,⁴ "*como en 33 dias pasé a las Indias con la armada que los Ilustrísimos Rey e Reina nuestros señores me dieron...*", cridant-mos l'atenció la frase "*Rey e Reina nuestros señores*", la qual cosa ens fa pensar que tenint en compte que tant Santàngel com Sanches eren súbdits de la

³ La paraula *almugàver* (que ve de l'àrab *mugâwir*) és anterior a la forma escrita *almogàver*. Veure el llibre de MANUEL BESTRATÉN A l'entorn del gran navegant CRISTÒFOL COLOM, de Santa Maria de la Cinta i de Tortosa. (2001) p. 266.

Era una gent temerària fins a la mort que va donar dies de glòria en les conquestes que va fer la nació catalana. A la guerra s'emportaven, fins hi tot, les seves dones i fills i quan entraven en lluita es diu que feien "*carxena*", que significa entrar a sang i foc i arrasar-ho tot. Sens dubte eren una força de xoc bàrbara i perillosa. Aquests guerrers, que vivien normalment a les muntanyes, boscos i en terra de frontera, com diu Bernat Desclot, solien cobrir-se, molts d'ells, amb pells senceres d'animals salvatges (!) El que aquest crit de guerra, *au, au!* el faci acom-panyar Colom, d'un toc d'alerta: "*donde nace la gente con cola*", ens fa pensar automàticament en el lladrit dels cans (gossos de presa ferotges) que en carrucades s'emportaven a la guerra els *almugavers* i que havien de causar el terror dels enemics, inclosa la cavalleria; paraules *au, au!* que curiosament encara s'utilitzen avui a Tortosa, per fer moure a l'activitat a algú, i també per fer atacar els gossos o fer posar en moviment a persones o semovents. Un sol *au!* es diu per acomiadar-se d'algú. Hi ha la dita: Qui diu *au, au!* i no es mou, té més peresa que un bou. Al poble de Morella, de la Diòcesis de Tortosa, s'edita una revista amb el nom emblemàtic de *AU*.

També, la frase "*porta, o portarà coa*" se sol dir d'aquells individus que tard o d'hora solen portar complicacions i conseqüències desagradables.

⁴ Veure l'origen d'aquests dos fills de jueus conversos al llibre de MANUEL BESTRATÉN SABATÉ. A l'entorn del Gran Navegant Cristòfol Colom, de Santa Maria de la Cinta i de Tortosa. Tortosa, 2001 p. 72.

² Eren unes agulles petites, amb els caps de vidres de colors, que utilitzaven normalment les dones del territori de Tortosa per subjectar-se els cabells. Les nenes les utilitzaven per jugar al "joc de les agulletes de cap".

Corona d'Aragó, el que Colom s'identifica aquí, igual que ells, podria entendre's que també ho era. Tinguem en compte que Ferran II era rei de la Corona catalano-aragonesa i Isabel, com a muller seva, també ho era; i en aquesta Carta ens pareix entendre que Colom no es refereix per res a Isabel, com a Reina de Castella, ja que tant Santàngel com Sanches eren súbdits solament dels Reis d'Aragó, i el Descobridor tampoc estava vinculat com a súbdit amb la Corona de Castella.

Un altre comentari interessant és quan Colom, en descobrir la cinquena illa, li posa el nom de "Joana" i diu que *"la fallé tan grande que pensé si seria tierra firme"*. *"Yó entendía harto de otros indios, que ya tenía tomados, como continuamente esta tierra era isla; e así seguí la costa della al oriente ciento y siete leguas fasta donde hacia fin; del cual cabo vi otra isla al oriente distante desta diez e ocho leguas, a la cual puse nombre la Española"*.⁵ I més endavant torna a dir: *"Ya dije como yo habia andado ciento siete leguas por la costa de la mar, por la derecha línea de occidente a oriente, por la isla Juana; según el cual camino puedo decir que esta isla es mayor que Inglaterra y Escocia juntas"*.

Aquesta descripció ens demostra clarament que el Descobridor, des del mateix moment del descobriment es va adonar que la Joana, l'actual illa de Cuba, era una illa; la qual cosa desfà per fals tot el que posteriorment s'ha dit taxant a Colom d'ignorant en atribuir-li que ell pensava que l'illa de Cuba era terra ferma. És clar que aquesta la Carta, on es contenen tals afirmacions, fou ignorada *"pels diferents Cronistes d'Índies que es varen anar succeint, com Pedro Martir, Gonzalo de Oviedo, Bartolomé de las Casas, Francisco López de Gomara, o el mateix Antonio de Herrera que va disposar*

⁵ A la còpia de la Carta que va fer l'impressor Pedro Posa, a Barcelona, es llegeix *Española*, però a quasi totes les còpies de la primera Carta que es varen fer a Europa, ja siguin en llatí i fins i tot en alemany, es llegeix Hispania, i diversos historiadors, com l'italià P. Emilio Taviani tradueix en el seu llibre *Cristobal Colón, génesis del gran descubrimiento*, la *Hispaniola*.

lliurement de tot l'Archivo Histórico que es conservava oficialment." I parlant de falsejaments ens porta a pensar, fins i tot, que el mapamundi atribuït a Juan de la Cosa podria ser dibuixat pel propi Colom, tota vegada que en el mapa de referència apareixen els mateixos errors de *longitud i latitud* que va fixar a plena consciència Cristòfol Colom, a l'illa de Cuba i Haití, a més a més de moltes altres particularitats que s'hi troben, com la representació d'un Sant Cristòfol amb una barretina roja, portant el Nen Jesús a coll i passant el riu,⁶ que està presidint el mapa, (representació que a Castella no s'utilitzava) i que és, justament, el Sant Patró de l'Almirall; o el jove mariner que està bufant quasi sense forces i que porta també una barretina catalana; o el petit triangle que hi ha dibuixat a la dreta, al·lusiú a la Santíssima Trinitat, a la qual Colom invocava freqüentment; o el requadre on es diu que el mapa l'ha fet Juan de la Cosa l'any 1500 però que s'aprecia en el marc i en la lletra que es van sobreposar posteriorment; o toponímia catalana com Martinet o Margalida, etc. Carta nàutica, en fi, on es representa per exemple dues *Roses dels vents* amb 16 direccions cada una i d'on parteixen les línies dels rumbos, amb Santa Maria de la Concepció al centre, que porta el Nen al braç esquerre, nu i amb un colom, representació freqüent a Catalunya, (encara que s'observa aquí que el colom se li escapa).⁷ Així veiem també a l'estendard que portava sempre al davant el Descobridor, on era representada Santa Maria de la Concepció amb el Nen Joan el Baptista.⁸ En fi, aquest mapamundi demana, sens dubte, un estudi científic en profunditat.

⁶ Al llibre de les Profecies recull Cristòfol Colom el Salm 71: *"Dominarà d'una mar a l'altra i del riu fins als extrems de la terra"*.

⁷ El Nen que porta la Mare de Déu al braç, pensem que no és el Nen Jesús, ja que si Maria està encinta aquest encara no ha nascut. Al nostre parer es el seu estimat nebot Joan el Baptista, que va néixer sis mesos abans que el Salvador; Sant aquest, el Precursor, amb el qual Joan Cristòfol Colom se sentia identificat.

⁸ Al Museu Nacional de Catalunya hi ha un magnífic retaule del segle XIV procedent de

Aquesta possible vinculació de Cristòfol Colom amb Catalunya també ens pareix trobar-la quan veiem que a la primera terra descoberta li posa el nom de *Sant Salvador* i la segona illa la dedica a *Santa Maria de la Concepció*, advocacions aquestes fortament vinculades amb el País, com ho demostra les esglésies i capelles que al segle XV els eren dedicades, fins a l'extrem que a l'església Catedral de Saragossa, dedicada a Sant Salvador, era el lloc on es coronaven el Reis de la Corona catalano-aragonesa i això ens fa pensar quan l'Almirall, el 12 d'Octubre de 1492, en prendre possessió de la primera terra descoberta vestit amb les seves millors gales: "*vestido de grana*" diu, "*sacó el Almirante la bandera real y los dos capitanes sendas banderas de la cruz verde y allí le rindieron toda la gente que llevaba por Almirante y visorrey e gobernador de los Reyes de Castilla y le dieron la obediencia como a persona que las personas reales representaba*", o sigui que és a partir d'aquest moment, a *Sant Salvador*, quan s'observa que Cristòfol Colom ens diu, que es va coronar Virrei de les Índies Occidentals.⁹

Quant a *Santa Maria de la Concepció*, era l'advocació genuïna dels Reis catalans. El primer d'ells, Jaume I el Conqueridor, Marquès de Tortosa (1213-1276),¹⁰ i el seu fill, el Rei Alfons el Benigne, que l'any 1333 va fundar la *Confraria de la Casa del Sr. Rei* sota l'advocació de la *Immaculada Concepció*, on a la Catedral de Tortosa, precisament, hi tenia una importantíssima

Tortosa, que es trobava a la capella de Santa Maria de la Concepció i on apareix la Verge portant el Nen al seu braç esquerre, i aquest porta un colom a les mans lligat amb un fil a una poteta, que aguanta la Verge perquè no se li escapi el colom. També la titular de la Catedral de Tortosa sosté el Nen nu, que porta un colom, i que sosté amb el braç esquerre.

⁹ DE LAS CASAS, Bartolomé. *Historia de las Indias*. Madrid, 1957. B.A.E. vol. I pàg. 147.

¹⁰ Aquesta advocació a Santa Maria de la Concepció la seguirà immediatament i la propagarà el franciscà Ramon Llull, quan l'any 1281 compongué el tractat "*De Inmaculata Virgine Conceptione*".

capella situada detràs de l'altar major, al centre de l'absis, sota la clau de l'Esperit Sant, a la qual l'any 1421, en temps del Rei Alfons el Magnànim i aprofitant que en aquesta ciutat se celebraven Corts Generals presidides per la reina Da. Maria de la Concepció, foren col·locats, diem, en aquesta capella de *Santa Maria de la Concepció*, dos escuts del General de Catalunya amb la Creu roja de l'Orde Militar de Cavallers de Sant Jordi, Orde aquest amb el qual pareix que Cristòfol Colom s'identificava, segons es pot observar per l'escut amb una *Creu roja de Sant Jordi* que apareix dibuxada a la primera pàgina del "*Código de los Privilegios de Don Cristóbal Colón*" que es guarda avui a Gènova, a l'Arxiu del Palau Municipal.¹¹

El dogma de la Immaculada Concepció fou aprovat al Concili de Basilea (1431-1443) concretament a la XXXVI sessió del dia 17-IX-1439 a instàncies del Rei Alfons el Magnànim i trobant-se present el Cardenal i Bisbe de Tortosa Ot de Montcada¹² i el dia 9 d'abril de 1456 el General de Catalunya va aprovar inscriure a les seves Constitucions la creença Immaculista de *Santa Maria de la Concepció*, "*acord que algú ha qualificat com la pàgina més bella del Codi català*", Patrona de Barcelona, i "*De la celebració de la festa del gloriós Sant Jordi, que establia oficialment i perpètuament la festa del patró del Principat*".¹³

Quan el Gran Navegant Cristòfol Colom fa l'homenatge públic de dedicar la segona illa descoberta a *Santa Maria de la Concepció*

¹¹ TAVIANI, Paolo Emilio. *Cristóbal Colón, génesi del gran Descubrimiento*, Barcelona: Teide, 1977. t. I pàg. 231.

¹² Tenint en compte que aquest Concili de Basilea fou declarat no vàlid, el dogma de la Immaculada Concepció fou aprovat més tard pel Pontífex Pius IX mitjançant la Butlla "*Innefabilis*" de data 8-XII-1854.

¹³ SOBREQÜÉS, Jaume. *La Guerra Civil catalana del segle XV*. Barcelona, 1973. Tom I, pàg. 90. LLORENÇ RIBER. *Obres completes*. Barcelona, 1949. Tom II, p. 1492 - 1508.

s'observa que ho fa en uns moments en què als Països Catalans s'està encara exaltant a la *Immaculada Concepció de Maria*, amb homenatges i Jocs Florals: Tal com, per exemple, veiem a la ciutat de València, en què l'any 1486 es va celebrar un "Certamen poètic en honor de la Sacratíssima Concepció"; l'any 1487 "Certamen -en prosa plana- en honor de la Immaculada Concepció"; i l'any 1488 "Certamen -en prosa llatina- en honor de la Immaculada Concepció", etc.¹⁴

Escena de sembra
segons l'antic sistema inca.

¹⁴ FERRANDO FRANCÉS, Antonio. *Els certàmens poètics Valencians del segle XIV al XIX*. València: Institució Alfons el Magnànim, 1983.

Bibliografia

Oferim la relació d'obres referents a Cristòfol Colom i a l'àmbit de la Descoberta, que gentilmente fou lliurada als participants de l'itinerari colombí al Biblioteca-Museu Víctor Balaguer de Vilanova i la Geltrú, als responsables de la qual restem agraïts.

PASÍFAE. Catàleg de la Biblioteca-Museu Víctor Balaguer, de temàtica colombina.

Bibliografia colombina: enumeración de libros y documentos concernientes a Cristóbal Colón y sus viajes. Madrid: Real Academia de la Historia, 1892. [Bibliografía]. Signatura topogràfica: SL 6085.

D. Emilio Díaz Moreu: *Comandante del acorazado "Cristóbal Colón"* Dins: *El siglo XX: ilustración popular* (núm. 77 (19-jun-1898), portada). Barcelona: [s.n.] 1898. [Fotografía]. Signatura topogràfica: Hemeroteca general.

D. Fernando Colón: *historiador de su padre*. Sevilla: Impr. y Lib. Española y Extranjera, 1871. [Monografía].

Memoria descriptiva para tomar parte en los festejos del cuarto Centenario de Colón verificando la limpia de una trayectoria parcial del río Manzanares para salubridad y embellecimiento de Madrid y navegación a vapor creando además beneficios generales y rendimientos a perpetuidad para el Excmo. Ayuntamiento de esta Corte. Madrid: Est. Tip. de "El Liberal" 1892. [Memòria].

"**Monumento a Colón.**" Dins: Sevilla: *Exposición Íbero-Americana*. (p. 45). Barcelona: [s. n.]; Oliva de Vilanova, Impresor, [1929?] [Fotografía].

Los restos de Colón: Informe de la Real Academia de la historia al gobierno de S.M. sobre el supuesto hallazgo de los verdaderos restos de Cristóbal Colón en la iglesia Catedral de Santo Domingo. Madrid: Ministerio de Fomento, 1879. [Informe].

ANGHIERA, Pedro Mártir; TORRES ASENSIO, Joaquín. **Fuentes históricas sobre Colón y América.** Madrid: Impr. S. Francisco de Sales, 1892. [Monografía].

ARIBAU, Gabriela. **Cristóbal Colón: poema.** 2a ed. Barcelona: Impr. Ibérica de Francisco Fossas, 1892. [Obra de creació].

ASENSIO, José María. **Los restos de Cristóbal Colón, están en La Habana [sic]: demostración.** Sevilla: Impr. y Lib. Española y Extranjera, 1881. [Monografía].

ASENSIO TOLEDO, José María. **Cristóbal Colón: su vida, sus viajes, sus descubrimientos.** Barcelona: Espasa i Cía, editores, [s.a.] [Monografía].

BALAGUER, Víctor. **Columbus Tva Dikter.** VALERA, Juan; BJÖRKMAN, Göran, trad. Upsala: Akademiska Bokhandlen, 1892. [Obra de creació].

Altres localitzacions: Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona; Real Academia Española de la Lengua (Madrid).

BALAGUER, Víctor. **Cristóbal Colón.** Madrid: El Progreso Editorial, 1892. [Obra de creació].

Altres localitzacions: Biblioteca Nacional (Madrid); Real Academia Española de la Lengua (Madrid); Real Academia de la Historia (Madrid).

Balguer, Víctor. **Cristóbal Colón y el descubrimiento de América: páginas de un libro inédito.** Dins: El centenario: revista ilustrada (Núm. 6 (1892), p. 263-270). [s.l.] [s.n.] 1892. [Assaig].

BALAGUER, Víctor. **La cuna de Cristóbal Colón: carta dirigida al académico Excmo. Sr. D. Juan de Dios de la Rada y Delgado.** [s.l.] [s.n.] [1892?] [Epístola].

BALAGUER, Víctor. **"La cuna de Cristóbal Colón: carta dirigida al académico Excmo. Sr. D. Juan de Dios de la Rada y Delgado."** Dins: *La ilustración artística: periódico semanal de literatura, artes i ciencias.* (Año XI, Núm. 562 (3 de octubre de 1892), p. 637-642). Barcelona: Montaner y Simón, editores, [1892-?] [Epístola].

BALAGUER, Víctor. **"España y Cristóbal Colón: páginas de un libro inédito."** Dins: *Diario de Villanueva y Geltrú* (Núm. 108 (11 de maig de 1892), p. 1-2). [Vilanova i la Geltrú] Imp. de José A. Milá, 1892. [Assaig].

BALAGUER, Víctor. **"Inscripció posada al peu d'una estàtua de Cristòfol Colom."** Dins: *Calendari català de l'any 1868* (p. 20-21). Barcelona: Juan Roca y Bros, 1868. [Obra de creació].

BALAGUER, Víctor. **"Versos escrits al peu d'un retrat del gran navegant."** Dins: [Documentos] (p. 224). 1882. [Obra de creació].

BALAGUER, Víctor. **Versos escrits al peu d'un retrat del gran navegant.** Dins: *Lo rap-penat: calendari llemosí corresponent al present any de 1877.* (Any III (1877), p. 29). València: Llibreria d'en Pascual Aguilar, editor, 1876. [Obra de creació].

BERWICK DE ALBA, duquesa de, ed., **Autógrafos de Cristóbal Colón y Papeles de América.** Madrid: Establ. Tip. "Sucesores de Rivadeneyra" 1892. [Monografía].

BLÁZQUEZ, Antonio. **El itinerario de Don Fernando Colón y las Relaciones topográficas.** Madrid: Impr. del Cuerpo de Artillería, 1904. [Monografía].

BUENO, Ángel, ed.; Centro de Educación Moderna (Madrid). **Historia de Colón.** Madrid: El Progreso, 1892. [Monografía].

CAMPOAMOR, Ramón de. **Colón: poema.** Madrid: Impr. Luis García, 1859. [Obra de creació].

CASTILLO QUARTIELLERS, Rodolfo del. **Documento inédito del siglo XVI referente á Fernando Colón**. Madrid: Establ. tip. de Fortanet, 1898. [Assaig].

CASTRO Rossi, Adolfo de. **La salida definitiva de Colón desde la Península para el primer descubrimiento del nuevo mundo no fue de Palos sino de Cádiz?: breves investigaciones**. Cádiz: Tipografía de J. Benítez Estudillo, 1890. [Monografía].

CRUZ, Vicente de la. **La Reconquista española y el Descubrimiento de América: Poema con la biografía de Colón...** Madrid: Establ. Tip. V. Gómez, [1892?] [Obra de creació].

FERNANDEZ DURO, Cesáreo. **Colón y la historia póstuma: examen de la que escribió el conde de Roselly de Longues, leído ante la Real Academia de la Historia, en junta extraordinaria celebrada el 10 de mayo**. Madrid: Impr. y Fund. De M. Tello, 1885. [Biografía].

FERNANDEZ DURO, Cesáreo. **Nebulosa de Colón**. Madrid: Establ. Tip. "Sucesores de Rivadeneyra" 1890. [Obra de creació].

GARCÍA DE LA RIEGA, Celso. **Cristóbal [sic] Colón ¿Español?: conferencia por Celso García de la Riega en sesión pública celebrada por la Sociedad Geográfica de Madrid en la noche del 20 de diciembre de 1898**. Madrid: Establ. Tip. de Fortanet, 1899. [Conferència].

GARCÍA DE LA RIEGA, Celso. **La Gallega: nave capitana de Colón en el primer viaje de descubrimiento**. Pontevedra: Impr. Vda. Antúnez, 1897. [Monografía].

GAZZOLETTI. **Las últimas horas de Cristóbal Colón: canto escrito en italiano**. Balaguer, Víctor, trad. [s.l.] Impr. de Salvador Manero, [1868?] [Obra de creació]. Altres localitzacions: Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

GÓMEZ DE AVELLANEDA, Gertrudis. **Himno para la inauguración de la gran estatua de Cristóbal Colón en la villa de Cárdenas**. [s.l.] [s.n.] [1875?] [Obra de creació].

HERNÁNDEZ MONJO. **"Cristóbal Colón: acorazado de 2ª clase"**. Dins: *La Armada española = La Marine de guerre espagnole*. (lòm. 12). Barcelona: Luis Tasso, editor, 1898. [Pintura].

HOYOS, marqués de. **Colón y los Reyes Católicos: conferencia**. Madrid: Establ. Tip. "Sucesores de Rivadeneyra" 1892. [Conferència].

IRVING, Washington; GARCÍA DE VILLALTA, José, trad. **Historia de la vida y viajes de Cristóbal Colón**. Madrid: Lib. de Miguel Guijarro, 1892. [Monografía].

ISBERT, Pedro. **Canto perpetuo colombiano: grato recuerdo del bondadoso gobernador [...] D. Cristóbal Colón: trabajo didáctico [...]** Buenos Aires; Rosario [Argentina]; La Plata: Impr. Lit. y Encuademación de Jacobo Peuser, 1892. [Monografía].

LAMARQUE DE NOVOA, José; ASENSIO TOLEDO, José María, pr.; SAÑA, Francisco, il.. **Cristóbal Colón: poema**. Sevilla: Impr. de E. Rasco, 1892. [Obra de creació].

LEGUINA, Enrique de. **Juan de la Cosa. Piloto (compañero de Cristóbal Colón): estudio biográfico**. Madrid: Lib. de M. Murillo, 1877. (Hijos ilustres de Santander). [Monografía].

MARÍN BALDO, José. **Proyecto de un monumento á la gloria de Cristóbal Colón y de España, por el descubrimiento del nuevo mundo: memoria facultativa escrita por el autor de este proyecto**. Madrid: Establ. Tip. de M. Minuesa, 1876. [Memòria].

[MENÉNDEZ PELAYO, Marcelino]. **De los historiadores de Colón, con motivo de un libro reciente**. [1891?] [Assaig].

MONTOJO, Patricio. *Las Primeras tierras descubiertas por Colón: ensayo crítico: con la traducción al idioma francés y tres láminas para ilustrar el texto*. Madrid: Establ. Tip. Suc. de Rivadeneyra, 1892. [Monografía].
Orde del Sant Sepulcre (Madrid).

Exposición que los caballeros del hábito de la Orden Militar Pontificia del Santo Sepulcro elevan á seu Santidad, como cabeza visible de la iglesia y jefe soberano de la misma orden, por medio de su Gran Maestre el Patriarca latino de Jerusalén, impetrando la beatificación de Cristóbal Colón, y que su invicto nombre figure con el número primero en el Escalafón de la mencionada Veneranda Orden.

Madrid: Impr. de Don Luis Aguado, 1891. [Monografía].

ORELLANA, Francisco José. Cristóbal Colón, historia popular. Barcelona: Lib. Nacional y Estrangera de Salvador Manero, 1858. [Biografía]. Signatura topogràfica: SL 18458.

PARELLADA, Pau. *Història de Cristòfol Colón: monòlegs còmics*. Barcelona: Impr. de Salvador Bonavía, 1908. [Obra de creació].

RODRÍGUEZ PINILLA, Tomás. *Colón en España: estudio histórico-crítico sobre la vida y hechos del descubridor del nuevo mundo, personas, doctrinas y sucesos que contribuyeron al descubrimiento*. Madrid: Establ. Tip. Suc. de Rivadeneyra, 1884. [Monografía].

ROSELLY DE LORGUES, comte; CASABÓ PAGÈS, Pelegrí, tr.; Buldú, Ramon, pvre., ed.; Puiggarí, Ramon, il.; Planella, il.. *Historia de la vida y viajes de Crsitóbal Colón*. Barcelona: Jaime Seix, 1878. [Monografía].

[RUIZ TOLEDO, Diego], pr.: [Batista Sportonó, Gio], intr.. *Códice diplomático-americano de Cristóbal Colón: colección de cartas de privilegios, cédulas y otras escrituras...* Habana: Impr. "El Iris" 1876. [Epístola].

SALAS, Francisco Javier de. *Discurso sobre Colón y Juan Sebastián Elcano, leído en la sesión regia que celebró la Sociedad Geográfica de Madrid, el 31 de mayo de 1879*. Madrid: Impr. de Fortanet, 1879. [Discurs].

SALAS, Francisco Javier de. "Discurso sobre Colón y Juan Sebastián Elcano, leído en la sesión regia que celebró la Sociedad Geográfica de Madrid, el 31 de mayo de 1879." Dins: *Boletín de la Sociedad Geográfica de Madrid* (núm. 6 (juny de 1879), p. 369-447). [s.l.] [s.n.] 1879. [Discurs].

SANCHEZ DE FUENTES PELÁEZ, Eugenio. *¡Cuatro siglos después! loa en un acto y en verso escrita para el cuarto centenario de Colón*. Habana: Establecimiento tipográfico La Especial, 1892. [Obra de creació].

SANZ, Carlos. *La carta de Colón anunciando la llegada a las Indias: descubrimiento de América: crítica histórica*. Madrid: [s.n.] 1957. [Epístola].

TOMÁS ESTRUCH, Francisco. *Monumento a Colón: su indicador y su víctima: discurso del señor (...) en la Económica de Gracia*. [s.l.] [s.n.] [s.a.] [Discurs].

UHAGON, Francisco R. de. *La patria de Colón según los documentos de las órdenes militares*. Madrid: Librería de Fernando Fé, 1892. [Monografía].

